

Ristisõja kommunikatsioon:

Liivimaa misjon ja tsistertslaste võrgustik 13. sajandi esimesel poolel

|

Marek Tamm

Sissejuhatus: kuidas liikus teave Liivimaa misjonist läänemaailma?

Kui tänapäeva õpetlane soovib algallikaist teada, mis juhtus 12. sajandi lõpus, 13. sajandi alguses Liivimaal, siis pöördub ta esmajoonelise Henriku Liivimaa kroonika poole.¹ Ent kuidas jõudis teave Liivimaa pöördelistest sündmustest 13. sajandi alguse õpetatud publikuni? Henriku tunnistus valmis alles pärast aktiivse sõjategevuse lõppu, oletatavalt 1227. aastaks, ent ka siis ei saanud sellest kunagi laia levikuga teost, vaid pigem vajas kroonika sajanditeks unustusehõlma.² Siinne artikkel esitab seega küsimuse, mil moel ja määral jõudis kaasaegne Liivimaa vallutamise ja kristianiseerimise informatsioon kohalikust piirkonnast kaugemale.

See konkreetne küsimus asetub mõistagi laiemasse keskaja kommunikatsiooni ajaloo

konteksti üldiselt ja ristisõdade kommunikatsiooni ajaloo konteksti kitsamalt.³ Keskaja kommunikatsiooni puhul on väga oluline silmas pidada selle suulist ja konservatiivset iseloomu. Kuigi kindlasti ei tohiks alahinnata tollaste kirjalike ja visuaalsete kanalite tähtsust, domineeris kommunikatsiooniaktis siiski vahetu suuline kontakt adressandi ja adressaadi vahel. Ranges mõttes massikommunikatsioonist ei ole võimalik keskajal rääkida, ehkki alates 13. sajandist omandas üha ulatuslikum jutlustamine mõningaid massikommunikatsiooni jooni.⁴ Ristisõdade panus kommunikatsiooni arengusse on väga märkimisväärne, isegi kui see ei toonud kaasa põhimõttelisi muutusi suhtlemiskanalite iseloomus. Üks olulisemaid keskaja kommunikatsiooni uurijaid Sophia Menache kirjutab asjakohaselt: „Ristisõjad pakuvad ühe kõige varasema näite massimeedia kasutamisest ja

¹ Heinrici Chronicon Livoniae [edaspidi HCL]. Ed. L. Arbusov, A. Bauer. Scriptores rerum Germanicarum in usum scholarum ex MGH separatim editi (Hannover, 1955). Kroonika tsiteerimisel kasutan kõige viimast eestindust: Henriku Liivimaa kroonika [edaspidi HLK]. Tlk. R. Kleis. Toim. ja komm. E. Tarvel. Tallinn, 2005.

² Vt. A. Selart. The Use and Uselessness of the Chronicle of Henry of Livonia in the Middle Ages. – Crusading and Chronicle Writing on the Medieval Baltic Frontier. The Chronicle of Henry of Livonia, toim. M. Tamm, L. Kaljundi, C. S. Jensen. Farnham, 2010 (ilmumas).

³ Põhjaliku, kuigi mõnevõrra aegunud bibliograafia keskaja kommunikatsiooni uurimisest, mis käsleb 1580 nimetust, pakub: M. Mostert. A Bibliography of Works on Medieval Communication. – New Approaches to Medieval Communication, toim. M. Mostert. Turnhout, 1999, lk. 193–318. Autor on lubanud lähiajal esitada kaasajastatud bibliograafia viidatud raamatu täiendatud kordustrükis.

⁴ Vt. nt. G. Steier. Bettelorden-Predigt als Massenmedium. – Literarische Interessensbildung im Mittelalter. DFG-Symposium 1991, toim. J. Heinze. Stuttgart, 1993, lk. 314–336; D. D'Avray. Medieval Marriage Sermons. Mass Communication in a Culture without Print. Oxford, 2005. Parim üldine sissejuhatus keskaja jutlustamisse on: The Sermon, toim. B. M. Kienze. Turnhout, 2000.

nende mõju keskaja ühiskonnale on vaevalt kaheldav.”⁵

Viimastel aastatel on ristsõdade kommunikatsioon leidnud uurijate kasvavat tähelepanu, kuigi ulatuslikumad käsitlused alles ootavad kirjutamist.⁶ Kõige enam on ajaloolaste huvi pälvinud ristsõdade propaganda⁷, ennekõike jutlustamisega seonduv.⁸ Samuti on lähemat käsitlemist leidnud ristsõdade kommunikatsioon laiemas mõttes – nende logistiline ja korralduslik külg.⁹ Vähem on aga uuritud ristsõda puudutavate „uudiste ringlust”¹⁰, seda, kuidas liikus teave kaugetest sõjateatritest mitmesuguste koduauditooriumiteni. Ristsõda Liivimaal kujutab endast selles kontekstis huvitavat juhtumit, mille analüüs võiks aidata avardada meie teadmisi

ristisõja kommunikatsioonist 13. sajandi esimesel poolel üldiselt.

Senises Liivimaa misjonit puudutavas uurimistöös on esmajoones pööratud tähelepanu suhtlemisteedele Riia ja Rooma teljel: kirjalike teadete liikumisele Liivimaa piiskoppide, Mõõgavendade ordumeistrite ja Rooma paavstide vahel.¹¹ Kuigi paavstlikke läkitusi Liivimaale, millele eelnes üldreeglina kohapealne algatus, ei saa kuidagi alahinnata, ei liikunud tõenäoliselt seda kanalit mööda alati kõige adekvaatsem teave. Kirjavahetus Riia ja Rooma vahel oli selgelt poliitilise iseloomuga ning selle eesmärk polnud mitte niivõrd tegelikkuse kajastamine, kuivõrd selle mõjutamine.¹² „Kokkuvõttes,” nagu Iben Fonnesberg-Schmidt on hiljuti tõdenud, „ei olnud kuuria

⁵ S. Menache. *The Vox Dei. Communication in the Middle Ages*. New York, London, 1990, lk. 98.

⁶ Sissejuhatavalt vt. S. Menache. *The Vox Dei*, lk. 175–90. Vt ka S. Menache. *Communications. – The Crusades: An Encyclopedia*, toim. A. V. Murray. 4 kd. Santa Barbara, 2006, kd. 1, lk. 265–269.

⁷ Vt. nt. C. Morris. *Propaganda for War: The Dissemination of the Crusading Ideal in the Twelfth Century. – Studies in Church History*, kd. 20. *The Church and the War*, toim. W. Shields. Oxford, 1983, lk. 79–101; J. J. van Moolenborek. *Signs in the Heavens in Groningen and Friesland in 1214: Oliver of Cologne and Crusading Propaganda. – Journal of Medieval History*, kd. 13, nr. 3 (1987), lk. 251–271; R. Hiestand. *The Military Orders and the Papal Crusading Propaganda. – The Military Orders*, kd. 3. *History and Heritage*, toim. V. Mallia-Milanes. Aldershot, 2008, lk. 155–166.

⁸ Vt. nt. P. Cole. *The Preaching of the Crusades to the Holy Land (1095–1270)*. Cambridge, Mass., 1991; C. T. Maier. *Preaching the Crusades. Mendicant Friars and the Cross in the Thirteenth Century*. Cambridge, 1994; C. Tyerman. *The Invention of the Crusades*. London, 1998, lk. 62–74; J. Horowitz. *Les exempla au service de la prédication de la croisade au XIIIe siècle. – Revue d'histoire ecclésiastique*, kd. 92, nr. 2 (1997), lk. 367–394; N. Bériou. *La prédication de croisade de Philippe le Chancelier et d'Eudes de Châteauroux en 1226. – La prédication en Pays d'Oc (XIIe-début XVe siècles)*. Toulouse, 1997, lk. 85–109; *Crusade, Propaganda and Ideology. Model Sermons for the Preaching of the Cross*, toim. C. T. Maier. Cambridge, 2000; B. M. Kienzle. *Cistercians, Heresy and Crusade in Occitania, 1145–1229: Preaching in the Lord's Vineyard*. York, 2001.

⁹ Vt. nt. J. Riley-Smith. *The First Crusaders, 1095–1131*. Cambridge, 1997, lk. 106–143. Kolm Taani medievisti avaldasid mõne aasta eest teednäitava artikli kommunikatsiooni tähtsusest ristsõdade korraldamise erinevatel tasanditel Läänemere piirkonnas, vt. C. S. Jensen, K. V. Jensen, J. H. Lind. *Communicating Crusades and Crusading Communications in the Baltic Region. – Scandinavian Economic History Review*, kd. 49, nr. 2 (2001), lk. 5–25.

¹⁰ Viitan olulisele artiklikogumikule: *La circulation des nouvelles au Moyen Age*, toim. M. Balard. Paris, 1994.

¹¹ Liivimaa ja Rooma kuuria suhteid on hiljuti põhjalikult uurinud Iben Fonnesberg-Schmidt ja Barbara Bombi. Vt. I. Fonnesberg-Schmidt. *The Popes and the Baltic Crusades, 1147–1254*. Leiden and Boston, 2007; I. Fonnesberg-Schmidt. *Pope Honorius III and Mission and Crusades in the Baltic Region. – The Clash of Cultures on the Medieval Baltic Frontier*, toim. A. V. Murray. Farnham, 2009, lk. 103–122; I. Fonnesberg-Schmidt. *Riga and Rome. Henry of Livonia and the Papal Curia. – Crusading and Chronicle Writing on the Medieval Baltic Frontier (ilmumas)*; B. Bombi. *Novella Plantatio Fidei. Missione e crociata del Nord Europa tra la fine del XII e i primi decenni del XIII secolo*. Roma, 2007; B. Bombi. *Celestine III and the Conversion of the Heathen on the Baltic Frontier. – Pope Celestine III (1191–1198). Diplomat and Pastor*, toim. J. Doran, D. J. Smith. Farnham, 2008, lk. 145–158.

¹² Esimesena juhtis sellele täie teravusega tähelepanu: E. Pitz. *Papstreskript und Kaiserreskript im Mittelalter*. Tübingen, 1971, eriti lk. 5–169. Kuigi tema järeldus, et paavsti bullad peegeldavad pelgalt nende taotlejate poliitikat, on selgelt liiga radikaalne, näitab tema uurimus siiski, kuivõrd ettevaatlik tuleb olla paavstiürikutest Rooma kuuria informeerituse ja seisukohtade väljalugemisel.

kuigivõrd hästi informeeritud Ida-Baltikumi rahvastest ega sündmustest, sest pidi tuginema kallutatud ja tükatisele teabele oma vähestelt suplikantidelt.”¹³

Tõsi, teave Liivimaal toimunud ei jõudnud Rooma vaid kohalike piiskoppide ja ordumeistrite kaudu. Väga põnev viide leidub näiteks *Gesta Innocentii III*'s (enne 1210), mille anonüümse autori kinnitusel olevat Taani peapiiskop Anders Sunesen (surn. 1228) saatnud 1207. aasta sügisel, pärast Riias veedetud talve, paavst Innocentius III-le põhjaliku aruande kristliku misjoni võidukäigust, kinnitades optimistlikult, et „kogu Liivimaa on pööratud Kristuse usku”.¹⁴ Kahjuks ei ole Suneseni aruanne säilinud.¹⁵ Pole aga

võimatu, et see oli peamine allikas Lübecki benediktlaste kloostris abtile Arnoldile (surn. u. 1213), kes 1210. aasta paiku lülitas oma „Slaavlaste kroonikasse” lühikese ülevaate Liivimaa misjoni varasest faasist.¹⁶ Tegemist on esimese väljaspool Liivimaad valminud kaasaegse tunnistusega sündmustest Läänemere idakaldal, mis kõige uuema teabe osas põhineb ilmselt ka suulistel andmetel.

Paavsti kõige adekvaatsem võimalus koguda teavet ristisõja rinnetel toimuvast oli seda teha oma ametlike esindajate – legaatide kaudu.¹⁷ Liivimaale jõudis paavsti legaati Modena Guglielmo (surn. 1251) ent alles 1225. aastal, kui mitmed olulisemad sündmused olid jäänud juba selja taha.¹⁸ Kui otsustada

¹³ I. Fønnesberg-Schmidt. Riga and Rome: Henry of Livonia and the Papal Curia (ilmumas). Liivimaa marginaalset rollist paavstide kirjavahetuses vt. ka A. Selart. Livland und die Rus' im 13. Jahrhundert. Köln, 2007, lk. 53. Tuleb muidugi rõhutada, et Riia ja Rooma suhtlus ei olnud ainult kirjalik, vaid seda iseloomustasid samuti mitmed vahetud kontaktid, seda vähemalt alates tsistertslaste Theoderichi esimesest Rooma reisist 1196. aastal. Vahetud kontaktid kulmineerusid 1215. aastal, kui IV Lateraani kirikukogust võtsid osa nii Liivimaa piiskop Albert kui ka Eestimaa piiskop Theoderich, vt. HCL XIX.7, lk. 131–132. Kahjuks ei ole meil peale Henriku nappide teadete selle suulise infovahetuse kohta vähimaidki kirjalikke tunnistusi.

¹⁴ *Gesta Innocentii III*, § VIII: *Interea venit ad ipsum [Innocentius III – M.T.] relatio ex parte Lundensis archiepiscopi, quem legatum direxerat ad convertendos paganos, quod tota Livonia erat ad fidem Christi conversa, nullusque in ipsa remanserat qui non recepisset sacramentum baptismatis, vicinis gentibus ad hoc ipsum ex magna parte paratis*. Ed. D. Gress-Wright, *The Gesta Innocentii III*. Text, Introduction and Commentary (doktoritöö, Bryn Mawr College, 1981), lk. 315. *Gesta* tausta ja tähtsuse kohta vt. B. Bolton. Too Important to Neglect: The *Gesta Innocentii PP III*. – Church and Chronicle in the Middle Ages. Essays Presented to John Taylor, toim. I. Wood, G. A. Loud. London, 1991, lk. 87–99, kordustr. tema rmt-s: Innocent III. Studies on Papal Authority and Pastoral Care. Aldershot, 1995, ptk. IV.

¹⁵ Lisaks viitele *Gesta Innocentii*'s võib Suneseni kirja kajastusi näha samuti Innocentius III läkituses Saksamaa vaimulikele 5. jaanuarist 1208: *Venerabilis frater noster episcopus Livoniensis et alii, quos cum ipso in Cristo evangelium segregavimus, totam omnino Livoniam, Idumeos et Vendos cum media pene parte Lettorum [– – –] prout gaudentes accepimus, converterunt*. – Fontes Historiae Latviae Medii Aevi [edaspidi FHLMA], ed. A. Švābe, 2 kd. Riga, 1937–1940, kd. 1, lk. 31–32, nr. 46. Vt. ka L. Arbusow. [Ein verschollener Bericht des Erzbischofs Andreas von Lund a. d. Jahr 1207 über die Bekehrung Livlands]. – Sitzungsberichte der Gesellschaft für Geschichte und Altertumskunde der Ostseeprovinzen Russlands aus dem Jahre 1910. Riga, 1911, lk. 4–6. Suneseni viibimisest Riias vt. HCL X.13, lk. 62; XI.1, lk. 68; T. K. Nielsen. The Missionary Man: Archbishop Anders Sunesen and the Baltic Crusade, 1206–21. – Crusade and Conversion on the Baltic Frontier, 1150–1500, toim. A. V. Murray. Aldershot, 2001, lk. 106–109.

¹⁶ Lübecki Arnold. *Chronica Slavorum*, V.30. Ed. G. H. Pertz, MGH Scriptores rerum Germanicarum 14. Hannover, 1868, lk. 213–214. Argumenteeritud oletuse, et Arnoldi peamine allikas on Suneseni 1207. aasta kiri, on pakkunud välja: K. Kolk. Lüübeki Arnold: Liivimaa pööramisest. – Tuna 2004, nr. 1, lk. 70–83; 2004, nr. 2, lk. 50–57. Arnoldi kroonikast vt. viimati: Die *Chronik* Arnolds von Lübeck. Neue Wege zu ihrem Verständnis, toim. S. Freun, B. Schütte. Frankfurt am Main et al., 2008.

¹⁷ Vt. nt. C. Schuchard. Päpstliche Legaten und Kollektoren nördlich der Alpen. – Kommunikation und Mobilität im Mittelalter. Begegnungen zwischen dem Süden und der Mitte Europas (11.–14. Jahrhundert), toim. S. de Rachewiltz, J. Riedmann. Sigmaringen, 1995, lk. 261–275.

¹⁸ HCL XXIX.2–8, lk. 208–214. Huvitava käsitluse Guglielmo missioonist pakub: J. A. Brundage. The Thirteenth-Century Livonian Crusade. Henricus de Lettis and the First Legatine Mission of Bishop William of Modena. – Jahrbücher für Geschichte Osteuropas, kd. 20 (1972), lk. 1–9, kordustr. tema rmt-s: The Crusades, Holy War and Canon Law. Aldershot, 1991, ptk. XIV. Varasemast vt. G. A. Donner. Kardinal Wilhelm von Sabina, Bischof von Modena 1222–1234. Päpstlicher Legat in den nördlichen Ländern († 1251). Helsinki, 1929, lk. 73–142.

Guglielmo missioonile vahetult järgnenud kirjade tulva põhjal Roomast Riiga, siis võib oletada, et kommunikatsioonilises plaanis oli tema reis kummatigi väga õnnestunud.¹⁹

Nende kõrgetasemeliste kommunikatsioonikanalite kõrval tuleb samuti silmas pidada n.-ö. rohujuure tasandil suhtlemist Liivimaa ja muu maailma vahel. Henriku kroonikast on näha, et sesoonse regulaarsusega külastasid uut kristlikku kolooniat mitmed ristsõdijad ja palverändurid, kellega koos liikus kahtlemata ka mitmesugust teavet uuematest sündmustest.²⁰ Kahjuks ei ole see suhtlus jätnud endast piisavalt kirjalikke jälgi, et seda oleks võimalik rekonstrueerida. Mõningast aimu pakub vaid frantsisklaseks pöördunud endise benediktlase Stade Alberti (surn. 1256/60) maailmakroonika (kirjutatud u. 1240–1260)²¹, mis sisaldab aastatest 1195–1238 üksteist lühiteadet Liivimaa misjonist.²² Väga tõenäoliselt pärineb Alberti teave Liivimaa misjonikäigust peamiselt tsistertslase Aulne'i Baudouini (surn. 1243), Liivimaa paavstliku legaadi ja hilisema Zemgale piiskopi käest, kes teadaolevalt pühitses Alberti 1232. aastal Stade benediktlaste kloostris abtiks.²³ Seevastu teateid ristsõdijate ja palverändurite sõitudest Liivimaale sai Albert

väga tõenäoliselt Holsteini krahvilt Adolfilt (surn. 1261), kelle reis Liivimaale 1238. aastal on samuti kroonikas põlistatud.²⁴ Pole aga võimatu, et Albertil oli kokkupuuteid teistegi Liivimaa ristsõdijatega.

Liivimaa misjoni eesrindel seisid algusest peale Saksa kaupmehed, kes lisaks kaupadele vahetasid kahtlemata ka mitmesuguseid teateid.²⁵ Samuti ei saa alahinnata 1202. aastal Riias asutatud Mõõgavendade ordu rahvusvahelisi kontakte, kuigi need olid esialgu kahtlemata väga ahtad. Sootuks ulatuslikuma kommunikatsioonilise haardega oli seevastu Saksa ordu, millega mõõgavennad 1237. aastal liideti.²⁶ Ent nii nagu kaupmeeste, nii ei luba ka orduvendade puhul vastavasisuliste kirjalike allikate puudumine 13. sajandi esimesest poolest esitada põhjendatud väiteid, kuidas informatsioon Liivimaa misjonist nende vahendusel võis liikuda.

Vaieldamatult olulise kaaluga Liivimaal toimuva vahendamisel teistesse piirkondadesse olid Liivimaa piiskoppide jutlustamis- ja värbamisreisid Saksamaale, Madalmaadesse ja kaugemalgi. Henriku kroonika mainib Liivimaa piiskopi Alberti (surn. 1229) iga-aastaseid retki üle Läänemere, et värvata värskeid liikmeid uude kristlikusse koloonias-

¹⁹ Liv-, Esth- und Curländisches Urkundenbuch [edaspidi LUB], ed. F. G. von Bunge *et al.*, 12 kd. Reval, 1853–1910. Kd. 1, nr. 91–95, vg. 109–115.

²⁰ Lähemat prosopograafilist teavet Liivimaa ristsõdijate ja palverändurite aadlikihist pakub: A. von Transehe-Rosenneck. Die ritterlichen Livlandfahrer des 13. Jahrhunderts. Würtzburg, 1960.

²¹ Annales Stadenses auctore Alberto. Ed. J. M. Lappenberg, MGH Scriptores 16. Hannover, 1859, lk. 271–379. Stade Alberti koht vt. G. Maeck. Die Weltchronik des Albert von Stade. Ein Zeiteugenis des Mittelalters. Studien zur Geschichtsschreibung Albert von Stade. Lehrte, 2001.

²² Annales Stadenses auctore Alberto, lk. 352, *sub anno* 1195: Bertoldi pühitsemine Liivimaa piiskopiks; lk. 353, *sub anno* 1198: Bertoldi surm ja Alberti nimetamine piiskopiks; lk. 353, *sub anno* 1200: Alberti saabumine Liivimaale; lk. 354, *sub anno* 1203: Albert asutab Riia linna; lk. 357, *sub anno* 1220: Thederichi surm, Hermannini nimetamine Tartu piiskopiks, Taani kuninga retk Eestisse; lk. 358, *sub anno* 1224: eestlased taganevad usust, kuid Liivimaale jõuab appi uus ristsõdijate vägi; lk. 360, *sub anno* 1228: paganad tapavad Dünamünde kloostrimungad; lk. 360 *sub anno* 1228: kiitev kokkuvõte Lippe Bernhardi elust; lk. 360–61, *sub anno* 1229: Alberti surmale järgnenud võimutülid; lk. 363, *sub anno* 1236: suur hulk ristsõdijaid, sh. Haseldorfi Theoderich, lähevad Liivimaale; lk. 363, *sub anno* 1238: Holsteini krahv Adolf läheb koos oma naise Heilewigaga ristsõtta Liivimaale. Loodan neid teateid põhjalikumalt analüüsida ühes eraldi artiklis, mis käsitleb Liivimaa misjoni kajastusi 13. sajandi Lääne ajalookirjutuses.

²³ G. Maeck. Die Weltchronik des Albert von Stade, lk. 11.

²⁴ *Ibid.*, lk. 295. Holsteini Adolfist vt. A. von Transehe-Rosenneck. Die ritterlichen Livlandfahrer, lk. 80–81.

²⁵ Vt. viimati D. Kattinger. Lübeck, Visby und Riga in der Handelsdiplomatie des *Gemeinen Kaufmanns* im 13. Jahrhundert. – Fernhandel und Handelspolitik der baltischen Städte in der Hansezeit, toim. N. Angermann, P. Kaegbein. Lüneburg, 2001, lk. 9–40; M. R. Munzinger. The Profits of the Cross: Merchant Involvement in the Baltic Crusade (c. 1180–1230). – Journal of Medieval History, kd. 32 (2006), lk. 163–185.

²⁶ Vt. F. Benninghoven. Der Orden der Schwertbrüder. Fratres milicie Christi de Livonia. Köln, 1965.

se.²⁷ Nagu näeme allpool, olid väga aktiivsed reisijad samuti hilisem Eestimaa piiskop Theoderich (surn. 1219) ja Zemgale piiskop Bernhard (surn. 1224), mõlemad endised tsistertslasted. Kuid oma jälgi erinevatesse välismaa allikatesse on jätnud veel mitmed teisedki Liivimaa kõrgvaimulikud.²⁸ Kahjuks ei saa me aga nendegi reiside kommunikatiivse tähtsuse osas allikate puudusel esitada kuigi konkreetseid oletusi.

Arvestades välismaailmaga suhtlemise kanalite võrdlemisi piiratud hulka ja säilinud allikate vähesust, tundub mulle, et senises Liivimaa kristianiseerimise historiograafias on mõnevõrra alahinnatud vaimulike ordude, ennekõike tsistertslaste ja kerjusordude rolli informatsiooni vahendajatena. Tsistertslaste puhul on uurijate tähelepanu olnud suunatud peamiselt nende tegevuse lokaalsele mõõtmele, mis tihtipeale on ühtlasi tinginud tsistertslaste poliitilise tähtsuse ülehindamise Liivimaa vallutamisel.²⁹ Leian, et senisest märksa rohkem tuleks käsitleda nende tegevust rahvusvahelises kontekstis, nii uute väärtuste, tavade kui ka kontaktide vahendajana kristliku Euroopa ja Liivimaa vahel. Kuni 1230. aastateni oli tsistertslaste ordul võtmepositsioon Liivimaa lõimimisel kristlikku maailma. Seejärel võtsid selle rolli võrdlemisi kiirelt üle vastasutatud kerjusordud, kes olid selleks ülesandeks veelgi sobivamad. Järgmistel kümnenditel hakkas peamiselt dominiiklaste ja frantsisklaste kaudu liikuma teateid Lääne õpetatud publikuni uuest

kristlikust piirkonnast Läänemere idakaldal.³⁰

Siinses artiklis keskendun ma Liivimaa misjonit puudutavate teadete levikule Lääne-Euroopas 13. sajandi alguskümnenditel. Kuigi see teadete ringlus ei olnud kindlasti kunagi väga laiaulatuslik, väidan, et selles oli keskne roll tsistertslastel, kelle vahendusel jõudis teave Liivimaal toimuvast kõige kiiremini ja kõige ulatuslikumalt laiemasse ringi. Saan vaid täiel määral nõustuda nimeka ristisõdade uurija Christopher Tyermani hiljutise tõdemusega, et „tsistertslaste võrgustik aitas vältida Liivimaa langemist täielikku provintslusesse”.³¹ Kuna võrgustik oli loomult suuline, siis saame tänapäeval otsida vaid selle nappe kirjalikke jälgi. Selleks pakuvad kõige parema võimaluse kaks 13. sajandi esimesel poolel tegutsenud väga hästi informeeritud tsistertslastest autorit, Heisterbachi kloostri munk Caesarius (surn. u. 1240) Sakamaal ja Trois-Fontaines'i kloostri munk Aubri (surn. 1251/52) Prantsusmaal, kelle Liivimaa teadete eritlus on siinse kirjatöö peamine eesmärk. Alustan aga kaugemalt, et luua analüüsile üldine kontekst.

Tsistertslaste kommunikatsioonivõrk

Kui 1098. aastal rajasid Clunyst lahkunud mungad Cîteaux' nimelisse hüljatud paika Dijoni lähistel uue kloostri, siis ei osanud muidugi keegi arvata, et sellest sünnib uus vaimulik ordu, mis katab peatselt tiheda võr-

²⁷ Vt. G. Gnegel-Waitschies. Bischof Albert von Riga. Ein Bremer Domherr als Kirchenfürst im Osten (1199–1229). Hamburg, 1958, lk. 168–174.

²⁸ Neid andmeid on esimese ja viimasena kõige süstemaatilisemalt kogunud: F. G. von Bunge. Livland, die Wiege der Deutschen Weibischöfe. Leipzig, 1875. Vt. ka W. Schlüter. Beiträge zu den Zeugnissen über den Aufenthalt Livländischer Bischöfe und Äbte in Deutschland. – Sitzungsberichte der Gelehrten Estnischen Gesellschaft 1904. Dorpat, 1905, lk. 38–44.

²⁹ Selle kohta vt. viimati N. Bourgeois. Les Cisterciens et la croisade de Livonie. – Revue historique, nr. 635 (2005), lk. 521–559.

³⁰ Kerjusordude vahendatud teabest Ida-Baltikumi kohta 13. sajandi keskpaiku vt. M. Tamm. Uus allikas Liivimaa ristiusustamisest. Ida-Baltikumi kirjeldus *Descriptiones terrarum*'is (u. 1255). – Keel ja Kirjandus 2001, nr. 12, lk. 872–884; M. Tamm. „Oma” ja „võõras” keskaja kultuuris. Ida-Baltikumi kirjeldus Bartholomaeus Anglicuse entsüklopeedias *De proprietatibus rerum* (u. 1245). – Keel ja Kirjandus 2003, nr. 9, lk. 648–673.

³¹ C. Tyerman. Henry of Livonia and the Ideology of Crusading. – Crusading and Chronicle Writing on the Medieval Baltic Frontier (ilmumas). Vrd. R. Staats. Bernhard von Clairvaux, die Zisterzienser und das Baltikum. – Estnische Kirchengeschichte im vorigen Jahrtausend, toim. R. Altnurme. Kiel, 2001, lk. 62–72, eriti lk. 63: „Baltikumi mõõgamiisjoni vaimuajalooline käsitlus peab tähelepanu pöörama ka tsistertslaste ordu rollile ja selle üleilmsele kommunikatsioonisüsteemile.”

guna suurema osa kristlaskonnast. Tsistertslaste kloostrivõrgustiku kiire kasv on üks hämmastavamaid arenguid kõrgkeskaegse Euroopa religioosel maastikul. 1150. aastal, s.o. viiskümmend aastat pärast Cîteaux' asutamist, kuulus orduusse juba ligemale 330 kloostrit, aastal 1200 oli klostreid umbes 530 ja 1250. aastal ligikaudu 650.³² Keerulisem on välja arvutada kloostrielanike hulka, ent ligikaudselt võime oletada, et 1150. aastal oli tsistertslaste ordul ligemale 11 600 liiget ja sada aastat hiljem, 1250. aastal, üle 20 000 liikme, mis hõlmas nii munki kui ka ilmikvendi.³³

Tsistertslaste suure edu tagas väga hästi läbi mõeldud organisatsioon ja efektiivne juhtimine. See on lubanud Richard Southernil nimetada tsistertslaste ordut „üheks kesk-aegse planeerimise meistritööks”.³⁴ Tsistertslastel õnnestus saavutada, et kõigis ordu kloostrites üle kristliku maailma järgiti samu kombeid, peeti ühesugust liturgiat ja juhitudi samadest nõuetest. Selle ühtsuse võti oli ordu iga-aastane üldkapiitel, mis kogunes traditsiooniliselt Cîteaux's ristiülistamise pühal, 14. septembril. Üldkapiitlil pidid osalema kõik tsistertslaste kloostrite abtid, ainus vabandus puudumiseks oli raske haigus, millele hiljem

lisandus kaugematele kloostritele antud luba saata oma abt üldkapiitlile iga kolme või viie aasta tagant. Üldkapiitli päevakord kattis kõiki tsistertslaste elu aspekte, uute kloostrite asutamisest kuni distsiplinaarrikkumiseni.³⁵

Tsistertslaste võrgustikku aitas integreerida ka põlvnemissüsteem ema- ja tütar-kloostrite vahel. Ordu „sugupuu” sai alguse viiest esimesest kloostrist (Cîteaux, La Ferté, Pontigny, Clairvaux, Morimond), millest otse või kaudselt kasvasid välja kõik ülejäänud kloostrid. Reeglid nägid ette emakloostri abti iga-aastase visitatsiooni tütar-kloostritesse, et tagada kontroll ühtsete elunormide järgimise üle. Ordu kiire kasv ei võimaldanud seda nõuet küll rangelt järgida, kuid kloostritevaheline kontakt põlvnemisliini pidi oli vaieldamatult oluline.

Samas tuleb rõhutada, et erinevalt tavakäsitusest ei kujunenud tsistertslaste ordu tsentraliseeritud võrgustik välja siiski üleöö, vaid nõudis vähemalt pool sajandit süstemaatilist tööd. Constance Hoffman Berman on hiljuti võrdlemisi veenvalt näidanud, et tsistertslaste üldkapiitel omandas keske tähenduse ordu tegevuses mitte enne 1150. aastat, samuti kujunes selgepiiriline põlvnemissüsteem välja alles 12. sajandi viimastel kümnenditel.³⁶ Siinse

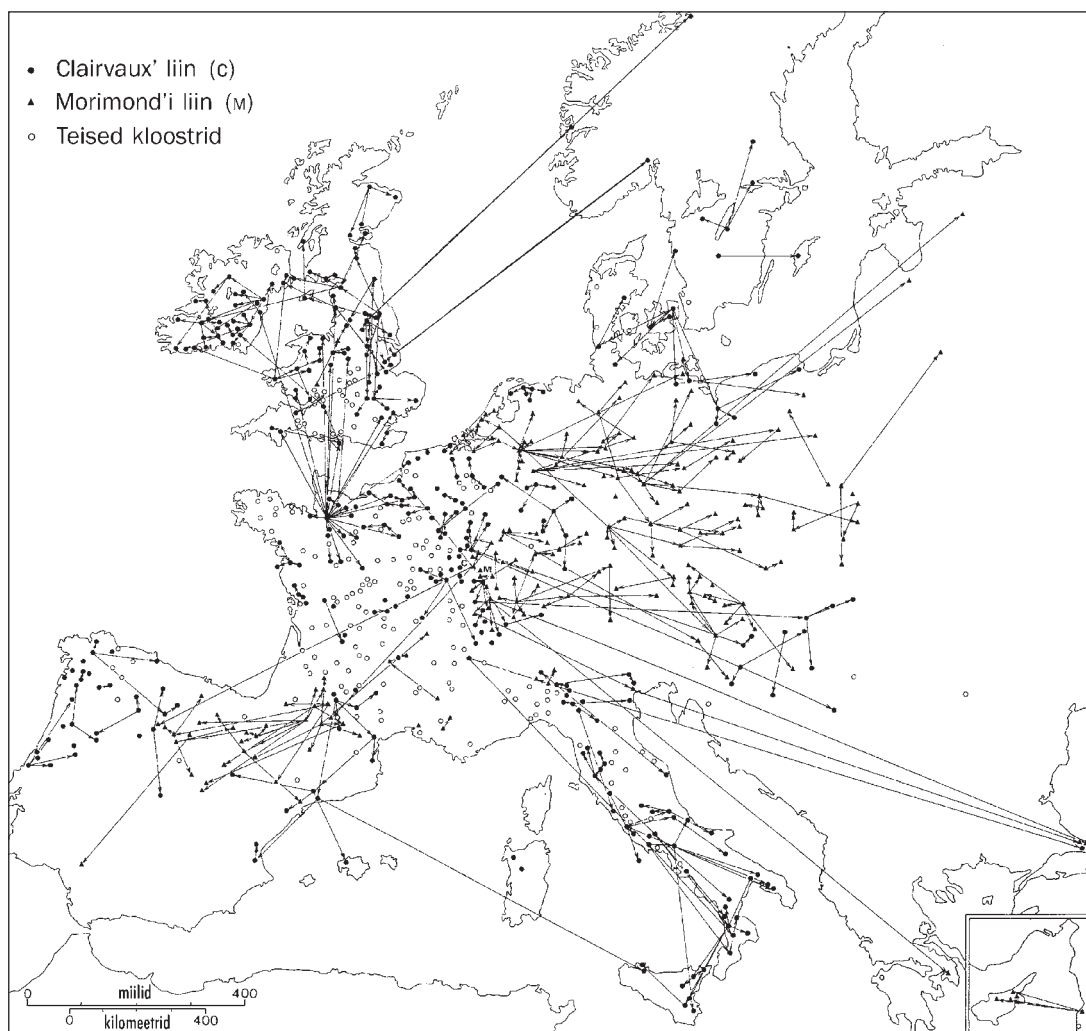
³² L. J. Lekai. *The Cistercians: Ideals and Reality*. Kent, 1977, lk. 36–51; R. A. Donkin. *The Cistercians*. *Studies in the Geography of Medieval England and Wales*. Toronto, 1978, lk. 21–29; G. B. Winkler. *Die Ausbreitung des Zisterzienserordens im 12. und 13. Jahrhundert*. – *Die Zisterzienser. Ordensleben zwischen Ideal und Wirklichkeit*, toim. K. Elm, P. Joerissen, H. J. Roth. Bonn, 1980, lk. 87–92; R. Locatelli. *L'expansion de l'ordre cistercien*. – Bernard Clairvaux. *Histoire, mentalités, spiritualité*. Paris, 1992, lk. 103–140; M. Pacaut. *Les moines blancs. Histoire de l'ordre de Cîteaux*. Paris, 1993, lk. 142–147.

³³ L. J. Lekai. *The Cistercians*, lk. 44; B. Winkler. *Die Ausbreitung des Zisterzienserordens*, lk. 87.

³⁴ R. W. Southern. *Western Society and the Church in the Middle Ages*. Harmondsworth, 1972, lk. 255. Mõningaid huvitavaid tähelepanekuid tsistertslaste innovaatsilisest kommunikatsioonivõrgust esitab: A. Grüber. *Technology and Global Change*. Cambridge, 1998, lk. 56–58.

³⁵ L. J. Lekai. *The Cistercians*, lk. 28–30; 49–50. Vt. ka J.-B. Mahn. *L'Ordre cistercien et son gouvernement, des origines au milieu du XIIIe siècle: 1098–1265*. Paris, 1945.

³⁶ C. H. Berman. *The Cistercian Evolution. The Invention of a Religious Order in Twelfth-Century Europe*. Philadelphia, 2000, eriti lk. XI–XIII, lk. 103–107. Bermani radikaalne katse mõtestada ümber tsistertslaste ordu varasem ajalugu on põhjustanud väga põneva ja kirgliku debati, vt. nt. B. P. McGuire. *Charity and Unanimity: The Invention of the Cistercian Order. A Review Article*. – Cîteaux. *Commentarii cistercienses*, kd. 51 (2000), lk. 285–297; C. Waddell. *The Myth of Cistercian Origins: C. H. Berman and the Manuscript Sources*. *Sealsamas*, lk. 299–386; C. H. Berman. *A Response to McGuire and Waddell*. – Cîteaux. *Commentarii cistercienses*, kd. 53 (2002), lk. 333–337; B. L. Venarde. *Review*. – *H-France Review*, 2/121 (2002) <<http://www.h-france.net/vol2reviews/venarde.html>>; C. H. Berman. *Response*. – *H-France Review*, 2/122 (2002), <<http://www.h-france.net/vol2reviews/berman2.html>>; E. Freeman. *What Makes a Monastic Order? Issues of Methodology in The Cistercian Evolution*. – *Cistercian Studies Quarterly*, kd. 37, nr. 4 (2002), lk. 429–442; M. M. Aust. *War Bernhard von Clairvaux kein Zisterzienser? Zur Debatte um das Buch von Constance Hoffman Berman über die „Erfindung” der Zisterzienser*. – *Cistercienser Chronik*, nr. 111 (2004), lk. 173–192.

Tsistertslaste keskagegne võrgustik: ordu kaks peamist põlvnemisliini: Clairvaux' ja Morimond'i liin. Allikas: R. A. Donkin. *The Cistercians. Studies in the Geography of Medieval England and Wales* (Toronto, 1979), joonis 4.

artikli seisukohast pole aga väga oluline, kui kaua võttis tsistertslaste rahvusvahelise võrgustiku teke aega, sest Liivimaa misjoni ajaks oli see selgelt välja kujunenud, nagu mõnab ka Berman: „Vaatomata tsistertslaste ordu loomisaja ümberhindamisele, on tõenäoliselt siiski tegemist parima näitega institutsioonist, mis suutis nõrgalt seotud kloostriterühma muuta rahvusvaheliseks organisatsiooniks.”³⁷

12. sajandi lõpuks ei olnud tsistertslaste

ordu aga üksnes laiaulatuslik ja hästi integreeritud rahvusvaheline organisatsioon, vaid kujutas endast samuti üht kõige varasemat näidet moodsast kommunikatsioonisüsteemist, mida mööda liikus teave väga operatiivselt ühest kristlaskonna otsast teise. Tsistertslastel pidasid väga oluliseks tihedaid kontakte ja vahetuid suhteid. „Erinevalt 11. ja 12. sajandi mustadest munkadest,” kirjutab Caroline Walker Bynum, „pöörasid tsisterts-lased suurt tähelepanu omavahelisele suht-

³⁷ C. H. Berman. *The Cistercian Evolution*, lk. XIII.

lemisele.”³⁸ Kuigi tsistertsilased väärtustasid kõrgelt kirjakultuuri ja tekstide süvendatud lugemist, mis on lubanud Brian Stockil nimetada neid üheks keskaja kõige edukamaks „tekstuaalseks kogukonnaks” (*textual community*)³⁹, prevaleeris ordu ennekoike suuline kommunikatsioon – lugude jutustamine, millest paljud jõudsid küll viimaks erinevatesse kirjalikesse kogumikesse.

Tsistertsilaste narratiivse traditsiooni üks peamiseid uurijaid Brian Patrick McGuire on pidanud õigustatuks rääkida 12. sajandi lõpus – 13. sajandi alguses toimunud „tsistertsilaste juturääkimise revolutsioonist”.⁴⁰ Ta kirjutab: „Rikkalik aines näitab, et tsistertsilased olid oma aja suurimad jutuvestjad, innukad koguma kokku igast Euroopa nurgast lugusid religioonist, patust, lunastusest, pöördumisest, kuradist, Neitsi Maarjast ja armulauast, mis võiksid innustada orduvendi veegi rohkem pühendumise ühisele lunastustööle.”⁴¹ Sellest vaatenurgast ei kujutanud ordu üldkapiitli kogunemised endast sugugi vaid administratiivsete probleemide arutamist, vaid samuti intensiivset uudiste ja lugude vahetamist. „Need igaaastased kogunemised toimisid justkui arvelduskojana, mille vahendusel pääses eluveri ka tsistertsilaste maailma kõige kaugematesse nurka-

desse,” kirjutab kujundlikult James France.⁴²

Ent tõenäoliselt veelgi intensiivsem teavahetus ja lugude vestmine kui üldkapiitlil, toimus Cîteaux’sse mineku- ja tuleku- teel. McGuire nendib, et „õigustatult võiksime rääkida lugudega täidetud teekonnast Cîteaux’sse ja tagasi.”⁴³ Lugude vahetamine ei toimunud aga mitte ainult teel üldkapiitlile, vaid samuti tütarkloostrite regulaarsetel visitatsioonidel ja teiste reiside käigus, mis abtide töös võisid olla võrdlemisi sagedased, seda eriti misjonipiirkondades, nagu annavad tunnistust Liivimaa abtide reisirakke, mille juurde peatselt pöördume, kui oleme heitnud pilgu tsistertsilaste seosele ristsõdadega.

Tsistertsilased, paavstid ja ristsõda

Tihedalt integreeritud tsistertsilaste ordu pidi olema esialgsete ideaalide kohaselt välismaailmale suletud. Tsistertsilased ei olnud misjoni- ordu, vaid traditsiooniline mungaordu, mille eesmärk oli maisest ilmast pageda. Tsistertsilased asutasid oma kloostreid ilmakärsast kaugemale, eemale linnadest, eelistades metsasid ja asustamata maapiirkondi – „kõrbeid”, nagu nende vaimne ideaal ette nägi.⁴⁴ Kummata

³⁸ C. W. Bynum. *The Cistercian Conception of Community*. – C. W. Bynum. *Jesus as Mother. Studies in Spirituality of the High Middle Ages*. Berkeley, 1982, lk. 80.

³⁹ B. Stock. *The Implications of Literacy. Written Languages and Models of Interpretation in the Eleventh and Twelfth Centuries*. Princeton, 1983, lk. 329.

⁴⁰ B. P. McGuire. *Cistercian Storytelling – A Living Tradition: Surprises in the World of Research*. – *Cistercian Studies Quarterly*, kd. 39, nr. 3 (2004), lk. 281.

⁴¹ B. P. McGuire. *A Lost Clairvaux Exemplum Collection Found. The *Liber visionum* compiled under Prior John of Clairvaux (1171–1179)*. – *Analecta cisterciensia*, nr. 39 (1983), lk. 49, korduustr. tema rmt-s: Friendship and Faith. *Cistercian Men, Women, and their Stories, 1100–1250*. Aldershot, 2002, ptk. IV.

⁴² J. France. *The Cistercians in Scandinavia*. Kalamazoo, 1992, lk. 311. Vrd. B. P. McGuire. *Written Sources and Cistercian Inspiration in Caesarius of Heisterbach*. – *Analecta cisterciensia*, nr. 35 (1979), lk. 227–282, korduustr. tema rmt-s: Friendship and Faith, ptk. I, eriti lk. 281: „Siin me näeme, kuidas Cîteaux’ kapiitel oli midagi enamat kui kogunemine, mille eesmärk oli koostada uusi reegleid, jõustada vanu ja karistada nende rikkujaid. Kapiitel oli samuti kohtumispaik erinevatele lugudele üle kogu Euroopa.”

⁴³ B. P. McGuire. *Friends and Tales in the Cloister. Oral Sources in Caesarius of Heisterbach *Dialogus Miraculorum**. – *Analecta cisterciensia*, nr. 36 (1980), lk. 225, korduustr. tema rmt-s: Friendship and Faith, ptk. II. Vt. ka B. P. McGuire. *Les mentalités des Cisterciens dans les recueils d'exempla du XIIe siècle*. – *Les Exempla médiévaux: nouvelles perspectives*, toim. J. Berlioz, M. A. Polo de Beaulieu. Paris, 1998, lk. 122–127.

⁴⁴ Vt. B. Ward. *The Desert Myth. Reflections on the Desert Ideal in Early Cistercian Monasticism*. – *One Yet Two: Monastic Tradition East and West*, toim. M. Basil Pennington. Kalamazoo, 1976, lk. 183–199, korduustr. tema rmt-s: Signs and Wonders. *Saints, Miracles and Prayers from the 4th Century to the 14th*. Aldershot, 1992, ptk. XVIII; G. Constable. *The Reformation of the Twelfth Century*. Cambridge, 1996, lk. 217–221.

viis ordu kiire edu neid peatselt maailmaga uuesti kokku.

Tsistertslaste võrgustiku ulatus ja efektiivne korraldus muutis nad väga ahvatlevaks partneriks paavstikuuriale. Tihe koostöö Rooma ja Cîteaux' vahel sai alguse alates 1145. aastast, kui uueks paavstiks valiti endine tsistertslane Eugenius III (1145–1153). Kõige süstemaatilisemalt soovis tsistertsilasi oma poliitika elluviimisel kasutada aga paavst Innocentius III (1198–1216). Üks nimekamaid Innocentius III uurijaid Brenda Bolton kinnitab: „Innocentius selgelt imetles tsistertslaste vaieldamatult väärtuslikke omadusi, nende elukorraldust, põlvnemissüsteemi ja vastastikust järelevalvet. Nad sobisid ideaalselt ristisõdade jutlustajateks ja korraldajateks nii nagu ka usupiiride valvuriteks nendes piirkondades, kus kiriku õpetus oli nõrgalt levinud.”⁴⁵ Innocentius soovis rakendada tsistertsilasi kõikidel kristlaskonnale olulistel rinnetel, nii Püha Maa ristisõdades, Pürenee poolsaare tagasivalutamises moslemite käest, võitlustes ketseritega Lõuna-Prantsusmaal kui ka uutes misjonipiirkondades. Selles soovis pörkus ta aga tsistertslaste endi püüdlustele, sest ordu reeglid keelasid munkadel rangelt igasuguse jutlustamise ilma üldkapiitli erakorralise loata.⁴⁶

Veelgi suuremaid erimeelsusi põhjustas paavsti soov mehitada tsistertslastega ristisõdu ja misjoniretki. Tsistertslaste ordu väärtustas üle kõige munkade paiksust, *stabilitas loci*'t. Kloostrist lahkumine ilma abti või üldkapiitli loata oli jäme korrarikkumine. Misjoni kiusatus ja paavsti surve põhjustasid kummatigi sagedasi olukordi, kus üks või teine munk või koguni abt otsustas reeglist üle astuda ja suunduda Pühale Maale või mõnda uude misjonipiirkonda.⁴⁷ Teise ristisõja alguses pidi Clairvaux' Bernard saatma kirja kõikidele tsistertslastest abtidele, et neile meelde tuletada, et nad ei lubaks munki Pühale Maale ja heidaksid ordust välja kõik, kes sellest keelust üle astuvad.⁴⁸ See printsiip põlistati kümme aastat hiljem ordu üldkapiitli statuutides.⁴⁹

Arvestades paavsti suurt survet nii üldkapiitlile kui ka üksikutele kloostritele, millest annavad tunnistust tema arvukad kirjad,⁵⁰ niisamuti nagu uute misjonipiirkondade piiskoppide huvi leida endale abilisteks tsistertsilasi, on selge, et 12. sajandi lõpuks oli ordu sunnitud tegema mitmeid mõõndusi oma senises elukorralduses ja osaliselt uute ülesannetega leppima. Ilmeka tunnistuse tsistertslaste siseheitlelustest 13. sajandi alguses annab Heisterbachi Caesarius: „Neil päevil, nagu sa tead, on paavsti soovil mitmed mun-

⁴⁵ B. Bolton. For the See of Simon Peter: the Cistercians at Innocent III' Nearest Frontier. – Monastic Studies. The Continuity of Tradition, toim. J. Loades. Bangor, 1990, lk. 5, korduustr. tema rmt-s: Innocent III, ptk. II. Vt. ka B. Bolton. A Mission to the Orthodox? The Cistercians in Romania. – Studies in Church History, 13, Oxford, 1976, lk. 170–172, korduustr. tema rmt-s: Innocent III, ptk. IX; B. M. Kienzle. Cistercians, Heresy and Crusade in Occitania, lk. 7.

⁴⁶ M. Maccarone. Primato romano e monasteri dal principio del secolo XII ad Innocenzo III. – Istituzioni monastiche e istituzioni canonicali in Occidente (1123–1215). Milano, 1980, lk. 122, korduustr. tema rmt-s: Romana Ecclesia, cathedra Petri, 2 kd., kd. 2. Roma, 1991, lk. 821–927. Vt. ka B. Bolton. *Via ascetica*: a papal quandary? – Studies in Church History, kd. 22. Oxford, 1985, lk. 161–191, korduustr. tema rmt-s: Innocent III, ptk. VI.

⁴⁷ Esimene kõige kuulsam näide pärineb 1124. aastast, kui Morimond'i abt Arnold otsustas ühes mõne mungaga suunduda palverännakule Jeruusalemma. Tema otsusele reageeris teravalt Clairvaux' Bernard, kes kirjutas 1124. a. detsembris Arnoldile, paludes mõelda sellele „suurele hävingule”, mida tema kavandatud palverännak põhjustaks. Selle tüli kohta vt. A. Jotischky. The Perfection of Solitude. Hermits and Monks in the Crusader States. University Park, Penn., 1995, lk. 2–3.

⁴⁸ A. Jotischky. The Perfection of Solitude, lk. 10.

⁴⁹ Statuta Capitulum Generalium Ordinis Cisterciensis ab anno 1116 ad annum 1786 [edaspidi Statuta], ed. M. J. Canivez, 8 kd. Louvain, 1933–1941, kd. 1, lk. 66 (1157/53).

⁵⁰ Vt. E. A. R. Brown. The Cistercians in the Latin Empire of Constantinople and Greece, 1204–1276. – Traditio, kd. 14 (1958), lk. 64–73; L. J. Lekai. The Cistercians, lk. 52–62; B. M. Kienzle. Cistercians, Heresy and Crusade in Occitania, lk. 135.

gad ja abtid nende kavatsuse ja tahte vastaselt aetud välja kloostriitest ja kongidest, et nad jutlustaksid ristosõda; kummatigi ei seisnud nad vastu sellele kutsele osaleda Issanda viljalõikusel, sest nad pidasid oma lahkumist kasulikuks.”⁵¹ Alles kerjusordude esiletõus 1230. aastatel kergendas kuuria survet tsistertslastele.

Tsistertslaste ordu asutamine langes Esimese ristosõja aega (1096–1099). Kuigi valgete munkade esialgsetest püüdlustest ei viidanud miski seosele selle uue sõjalise ettevõtmisega, said nendest kummatigi ristosõjaideoloogia ühed olulisemad kujundajad. Selle arengu taga tuleb näha ennekõike paavstikuuria huve ja Clairvaux’ abti Bernard’i suurt mõju. Bernard’i jutlused mängisid võtmerolli Teise ristosõja lansseerimisel, seda nii Püha Maa uskmata kui ka Läänemere paganate vastu.⁵² Samuti sõnastas Bernard ideoloogilised alused uutele vaimulikele rüütlordudele, esmajoones templirüütlitele, kellest kujunesid ristosõjaliikumise põhijõud. Välistades küll tsistertslaste vahetu osaluse ristosõdades, kujundas Bernard siiski ordus välja „ristisõdimise traditsiooni”, millele jäädigi truus järgnevatelgi kümnenditel. Tsistertslastel oli oma roll Kolmanda ristosõja (1184–1192) korraldamisel, seda ennekõike Inglismaal, kuid eriti oluliseks kujunes nende panus Neljanda ristosõja (1199–1204)

käekäiku.⁵³ Innocentius III survel volitas tsistertslaste üldkapiitel mitmetel abtidel ja munkadel ristosõjale kaasa aidata ja panustas suuri summasid ristosõjaväe toetuseks. Pärast Ladina keisririigi rajamist Konstantinoopolis (1204) löid tsistertslased uues vallutatud piirkonnas tiheda kloostrivõrgu, mille käekäik kulges paralleelselt keisririigi omaga: aastatel 1204–1276 asutas või omandas tsistertslaste ordu kaksteist kloostrit ja minetas neist seejärel üheksa.⁵⁴

Ainult veidi väiksem pühendumus iseloomustas Innocentius III püüdlusi värvata tsistertslasi jutlustama ketserite vastu Lõuna-Prantsusmaal⁵⁵ ja paganate vastu uues misjonipiirkonnas Läänemere idakaldal – Liivimaal. 1200. aasta kevadel algatas Innocentius terve väikese kampaania, et veenda tsistertslasi koostööle Liivimaa vaimulikega.⁵⁶ Kolmest vastavasisulisest kirjast olulisim on aprillis 1200 tsistertslaste üldkapiitlile saadetud läkitus, milles ta kutsus üles abte lubama oma munkasid misjonitööle Liivimaale: „Kuna Jumala armust on teie ordus palju neid, kes on selleks tööks [s. t. paganate jutlustamiseks – M. T.] sobivad, meenub meile, et oleme teie organisatsiooni palunud ja mitmeid kordi tungivalt üles kutsunud ning manitsenud, kohustades apostellike kirjadega teil oma munki ja ilmikvendi, keda meie auväärne vend piiskop [– – –] või

⁵¹ Tsit. L. J. Lekai. The Cistercians, lk. 62 (ilma allikale viitamata).

⁵² Vt. The Second Crusade and the Cistercians, toim. M. Gervers. New York, 1992; M. Meschini. San Bernardo e la seconda crociata. Milano, 1998.

⁵³ Vt. E. A. R. Brown. The Cistercians in the Latin Empire, lk. 63–74; A. J. Andrea. Cistercian Accounts of the Fourth Crusade: Were They Anti Venetian? – *Analecta Cisterciensia*, nr. 41 (1985), lk. 3–41.

⁵⁴ E. A. R. Brown. The Cistercians in the Latin Empire, lk. 63.

⁵⁵ Vt. E. Fachinger. Les cisterciens de Languedoc aux XIIIe et XIVe siècles, d’après les document pontificaux. – *Les cisterciens de Languedoc (XIIIe-XIVe s.)*. Toulouse, 1986, lk. 48–54; B. M. Kienzle. Cistercians, Heresy and Crusade in Occitania, lk. 135–138 *et passim*.

⁵⁶ Vt. T. Manteuffel. La mission balte de l’ordre de Cîteaux. – *La Pologne au Xe Congrès international des sciences historiques à Rome*. Varssavi, 1955, lk. 108–109, F. Benninghoven. Der Orden der Schwertbrüder, lk. 41–42; M.-H. Vicaire. Vie commune et apostolat missionnaire. Innocent III et la mission de Livonie. – M.-H. Vicaire. Dominateur et ses prêcheurs. Fribourg, Paris, 1977, lk. 193; M. Maccarrone. I papi e gli inizi della cristianizzazione della Livonia. – *Gli inizi del cristianesimo in Livonia-Lettonia*, toim. M. Maccarrone. Vatikan, 1989, lk. 58–60, kordustr. tema rmt-s: Nuovi studi su Innocenzo III, toim. R. Lambertini. Roma, 1995, lk. 397–399; B. Jähnig. Zisterzienser und Ritterorden zwischen geistlicher und weltlicher Macht in Livland und Preußen zu Beginn der Missionszeit. – *Die Ritterorden zwischen geistlicher und weltlicher Macht im Mittelalter*, toim. Z. H. Nowak. Torun, 1990, lk. 80; W. Bender. Bernhard II. zur Lippe und die Mission in Livland. – *Lippe und Livland. Mittelalterliche Herrschaftsbildung im Zeichen der Rose*, toim. J. Prieur. Bielefeld, 2008, lk. 151.

tema saadikud käsutaksid, mitte ainult selle töö täitmisele minna laskma, vaid neid ka ise sinna saatma [– – –].”⁵⁷ Ordu ametlikku vastust paavsti kirjale ei ole teada, ent veel sama aasta septembris toimunud üldkapiitlil keelatakse kloostrist ärasaatmise ähvardusel munkadel ja ilmikvendadel igasugune omavoliline kloostrist lahkumine ja jutlustamis-tegevus.⁵⁸

Paistab, et piiskop Albert ei lasknud ennast ordu vastuseisust segada, sest 1209. aasta tsistertslaste üldkapiitlil tehakse Fossa Nuova kloostris abtile ülesandeks esitada teiste probleemide seas paavstile kaebus, et Liivimaa piiskop meelitab paavsti privileegile viidates ilma abtide loata misjonitööle nende munki ja ilmikvendi.⁵⁹ Kuivõrd 30. oktoobril 1213 kinnitas paavst vastsele Eestimaa piiskopile Theoderichile voli kasutada tsistertslaste misjonitööli Liivimaal, siis võime oletada, et üldkapiitli kaebust kuurias kuulda ei võetud.⁶⁰ Ent tsistertslaste tegevus Liivi-

maal ulatub nendest paavsti üleskutsetest ajas mõnevõrra kaugemale ja vajab hilisema analüüsi huvides omaette lühikest ülevaadet.

Tsistertslaste istandus Liivimaal

Prantsusmaal võrsunud tsistertslaste võrgustik hakkas võrdlemisi kiirelt, juba 12. sajandi esimestel kümnenditel laienema Läänemere suunas. Kui Läänemere lõunakalda hõivamine lähtus peamiselt Clairvaux’ asutatud Taani kloostrist Esrumist (u. 1150)⁶¹, siis idakalda misjon sai alguse esmajoones Morimond’i liini kuuluvatest saksa kloostritest.⁶² Esimene tsistertslaste kogukond loodi Saksamaal Kölni lähisel Altenkampis 1123. aastal. Uute kloostrite juurdekasv oli väga kiire, nii et 1150. aastal kuulus ordule Saksamaal juba ligemale viiskümmend kloostrit ja sajandi lõpuks ulatus nende

⁵⁷ [Abbatibus et monachis ordinis cisterciensis, quod onus predicationis in partibus Livonie, si per episcopum Livoniensem sint vocati, suscipere non recusent.] Unde cum per Dei gratiam in ordine vestro sint multi ad huiusmodi opus ydonei, universitatem vestram rogavisse meminimus et adhuc iterato firmiter precipiendo rogandam duximus et monendam, per apostolica scripta mandantes quatenus monachos et conversos vestros, quos venerabilis frater noster episcopus [– – –] vel missi ab eo a vobis duxerint postulandos, illuc ad opus ministerii huiusmodi non solum permittatis accedere, verum etiam destinetis, ut et ipsi accipientes mercedem fructum congregent in vitam eternam, et [vos] vobis exinde divinam et nostram gratiam merito comparetis. Ed. L. Arbusow. Römischer Arbeitsbericht I. Riga, 1928, lk. 322, nr. 2 (= FHLMA, kd. 1, lk. 21, nr. 31). Lisaks pärineb samast ajast Innocentius III kiri ühele tundmatule tsistertslasest abtile, kus ta palub saata munki appi Liivimaa piiskopile (L. Arbusow. Römischer Arbeitsbericht I, lk. 336, nr. 9: *Quod abbas Cisterciensis ordinis postulat monachos mittat ad episcopum [Livonie] pro verbo Dei predicando*), ja kiri Riddagshauseni abtile seoses ühe mungaga, keda paavst käsib lubada Liivimaale jutlustama (L. Arbusow. Römischer Arbeitsbericht I, lk. 322–323, nr. 3: *Abbati et fratribus de Begdachsen* [= Riddagshausen – M. T.] *quod quendam suum monachum mittat ad predicandum paganis verbum Dei*.)

⁵⁸ Statuta, kd. 1, lk. 251 (1200/12): *Monachi et conversi qui praedicando incedunt, et quamdam levitatis videntur includere novitatem, a proprio abbate ad alias domos Ordinis emittantur, non nisi per generale Capitulum reversuri*.

⁵⁹ Statuta, kd. 1, lk. 364 (1209/35): *Committitur abbati Fossae novae ut suggerat Domino Papae de abbate de Luena qui, occasione litterarum Domini Papae, praedicationi et vagationi intendit et domus suae providentiam omittit. Item scribat de episcopo Liflandren qui dicit se tali auctoritate Domini Papae fungi, quia monachos vel conversos nostros sibi liceat sine licentia abbatum assumere et secum adducere*.

⁶⁰ LUB I, nr. 34, vg. 40–41 (siin lk. 41): *...per apostolica vobis [= Saksimaa abtid ja kõrgvaimulikud – M.T.] scripta mandantes, quatenus, cum idem episcopus aliquos de fratribus vestris ad huiusmodi ministerium utiles et idoneos a vobis duxerit exigendos, sibi duos aut saltem unum de vestris collegiis singuli concedatis, ut, cooperantibus ipsis, currat velociter sermo eius, qui emittit eloquium suum terrae*.

⁶¹ Vt. J. France. The Cistercians in Scandinavia, lk. 43–76 et *passim*. Vt. ka B. P. McGuire. The Cistercians in Denmark. Their Attitudes, Roles, and Functions in Medieval Society. Kalamazoo, Mich., 1982, lk. 84–87 et *passim*.

⁶² Morimond’i põlvnemisliini kohta vt. M.-A. Dimier. Morimond et son empire. Langres, 1959; G. C. M. Becking. Morimond und seine Filiation. Filiation der Zisterzienser-Abtei Morimond. – Cistercienser Chronik, kd. 106, nr. 2 (1999), lk. 219–230.

hulk pea sajani.⁶³ Seejärel laienemine veidi vaibus, kuid Saksa ekspansioon Läänemere idakaldal tõi kaasa uute kloostrite asutamise vastristusustatud aladel.

Ent enne kui Läänemere idakaldale jõudsid esimesed tsistertslaste kloostrid, külvati siin uut usku üksikud tsistertsid mungad. Varasem historiograafia on Paul Johansenist alates pidanud sageli esimeseks tsistertsid misjonäriks Liivimaal 1167. aastal Lundi peapiiskoppi Eskili poolt eestlaste piiskopiks pühitsetud Montier-la-Celle'i kloostrimunka Fulcot.⁶⁴ Kuna aga Montier-la-Celle on 7. sajandist pärinev põline benediktlaste klooster, siis puudub igasugune alus pidada Fulcot tsistertslasteks.⁶⁵ Paul Johansen on samuti oletanud Skandinaavia tsistertslaste,

esmajoones 1164. aastal asutatud Visby Roma kloostrivaraseid sidemeid Liivimaaga, ent kuigi need kontaktid võisid olla, puuduvad meil nende kohta kirjalikud tõendid.⁶⁶ Seega saame tsistertslaste misjoni teadaolevaks alguseks Liivimaal pidada 1187. aastat, kui aasta varem ametisse pühitsetud esimene Liivimaa piiskop Meinhard (surn. 1198) kutsus endale abiliseks tsistertslaste Theoderichi.⁶⁷ Kindlaid andmeid Theoderichi päritolu kohta on teada väga vähe. On arvatud, et ta pärines sellest samast Bremeni ministeriaalide sotsiaalsest kihist, kust piiskop Meinhard.⁶⁸ Tema esialgne koduklooster võis olla Loccum Saksimaal.⁶⁹ Kaudse viitena Theoderichile võib seega tõlgendada 1199. aastal tsistertslaste üldkapiitlil mainitud Loccumimunka,

⁶³ J. W. Thompson. The Cistercian Order and Colonization in Mediaeval Germany. – *The American Journal of Theology*, kd. 24, nr. 1 (1920), lk. 71. Tsistertslaste ajaloost Kirde-Saksamaal vt. endiselt väärtuslikku ülevaadet: F. Winter. *Die Cistercienser des nordöstlichen Deutschlands*, 3 kd. Gotha, 1868–1871, eriti 1. kd. Uuematest ülevaadetest vt. J. Gottschalk. *Die Bedeutung der Zisterzienser für die Ostsiedlung, besonders in Schlesien*. – *Zeitschrift für Ostforschung*, kd. 15, nr. 1 (1966), lk. 67–106; D. H. Williams. *East of the Oder. (An English Introduction to its Medieval Cistercian Settlement and Economy)*. – Cîteaux. *Commentarii cistercienses*, kd. 29, nr. 3–4 (1978), lk. 228–267.

⁶⁴ Vt. nt. P. Johansen. *Nordische Mission, Revals Gründung und die Schwedensiedlung in Estland*. Stockholm, 1951, lk. 94; F. Benninghoven. *Der Orden der Schwertbrüder*, lk. 16; T. Nyberg. *Kreuzzug und Handel in der Ostsee zur dänischen Zeit Lübecks*. – Lübeck 1226. *Reichsfreiheit und frühe Stadt*, toim. O. Ahlers *et al.* Lübeck, 1976, lk. 178; P. Rebane. *Denmark, the Papacy and the Christianization of Estonia*. – *Gli inizi del cristianesimo in Livonia-Lettonia*, lk. 177; M. Hellmann. *Die Anfänge christlicher Mission in der baltischen Ländern*. – *Studien über die Anfänge der Mission in Livland*, toim. M. Hellmann. Sigmaringen, 1989, lk. 12–13; H. von zur Mühlen. *Livland von der Christianisierung bis zum Ende seiner Selbständigkeit (etwa 1180–1561)*. – *Deutsche Geschichte im Osten Europas. Baltische Länder*, toim. G. von Pischolskors. Berlin, 1994, lk. 31; P. P. Rebane. *From Fulco to Theoderic. The Changing Face of the Livonian Mission*. – *Muinasaja loojangust omariikluse läveni*, toim. A. Andresen. Tartu, 2001, lk. 42.

⁶⁵ Vt. N. Bourgeois. *Les Cisterciens et la croisade de Livonie*, lk. 526–38. Fulco misjonist vt. viimati J. Haseldine. *Bishop Fulk and the mission to Estonia*. – *The Letters of Peter of Celle*, toim. J. Haseldine. Oxford, 2002, lk. 719–720; N. Blomkvist. *Early Agents of Europeanization: Nicholas and Fulco on the Bumpy Road to Twelfth-Century Estonia*. – *Sõnasse püütud minevik*. In *honorem Enn Tärvel*, toim. M. Seppel, P. Raudkivi. Tallinn, 2009, lk. 36–56.

⁶⁶ P. Johansen. *Nordische Mission*, lk. 102–104; P. Johansen. *Die Estlandliste des Liber Census Daniae*. Reval, 1933, lk. 87 ja 784. Vt. ka T. Nyberg. *The Danish Church and Mission in Estonia*. – *Nordeuropaforum Zeitschrift für Politik, Wirtschaft und Kultur*, nr. 1 (1998), lk. 62; K. Markus. *Från Gotland till Estland. Kyrkokonst och politik under 1200-talet*. Tallinn, 1999, lk. 22–23, 146–149.

⁶⁷ HCL I.10, lk. 4–5. Täni puudub korralik uurimus Theoderichi elust ja tegevusest, seni vt. T. Grentrup. *Der Zisterzienser Dietrich in der Altlivländischen Mission*. – *Zeitschrift für Missionswissenschaft und Religionswissenschaft*, kd. 14 (1956), lk. 265–281; F. Benninghoven. *Der Orden der Schwertbrüder*, lk. 20–26; P. P. Rebane. *From Fulco to Theoderic*, lk. 49–67; L. Poelchau. *Die Geschichte des Zisterzienserklosters Dünaburg bei Riga (1205–1305)*. St-Ottilien, 2004, lk. 17–26; N. Bourgeois. *Les Cisterciens et la croisade de Livonie*, lk. 538–558. Meinhardi kohta vt. N. Angermann. *Meinhard. Der Apostel Livlands*. Bonn, 1987; M. Hellmann. *Bischof Meinhard und die Eigenart der kirchlichen Organisation in den baltischen Ländern*. – *Gli inizi del cristianesimo in Livonia-Lettonia*, lk. 9–30.

⁶⁸ B. U. Hucker. *Die Herkunft des Livenapostels Meinhard*. – *Studien über die Anfänge der Mission in Livland*, lk. 37, viide 10.

⁶⁹ F. Benninghoven. *Der Orden der Schwertbrüder*, lk. 22.

kes olevat läinud jutlustama paganatele (*qui dicitur gentibus praedicare*). Üldkapiitel peab seda tõsiseks korrarikkumiseks ja volitab Altenkampi kloostri abti küsimust „tähelepanelikult uurima ja asjakohaselt korda ajama”.⁷⁰

Theoderichist kujunes Liivimaa misjoni üks juhtfigure, kes veetis uues kristlikus koloonias kokku rekordilised 32 aastat. Alustades liivlaste preestrina Turaidas, tõusis ta 1205. aasta paiku Liivimaa esimese tsistertslaste kloostri abtiks Dünamündes ja 1211. aastal Eestimaa piiskopiks. Theoderichil oli võtmeroll ühenduse pidamisel Rooma kuuriaga, kus ta jõudis ära käia kuni kuuel korral, ent samuti osales ta aktiivselt Saksamaal uute ristisõdijate ja misjonäride värbamisel. Suuresti tema kontole võib samuti asetada Mõõgavendade ordu asutamise 1202. aastal Liivimaal.⁷¹

Pärast piiskop Meinhardi surma 1196. aasta augustis pühitseti tema järglaseks Loccum tsistertslaste kloostri endine abt Bertold, kes pärines samuti Bremeni peapiiskopkonna ministeriaalide seast.⁷² Võimalik, et Bertold oli Liivimaale saabunud juba 1193. või 1194. aastal, pärast piiskopiks pühitsemist Bremenis pöördus ta Liivimaale tagasi arvatavasti 1197. aasta kevadel. Bertoldi piiskopipöli osutus aga väga lühiajaliseks, kokkupõrkes liivlastega tapeti

ta 24. juulil 1198. Seega ei ole alust oletada tsistertslaste mõju ulatuslikumat kasvu Liivimaal.

Uue hoo sai Liivimaa misjon uue sajandi hakul, kui Liivimaale jõudis kolmas piiskop – Albert, kes oli uude ametisse pühitsetud 1199. aasta märtsis.⁷³ Alberti ametiaega jäi tsistertslaste püsiv asumine Liivimaale. Selle selgeim kinnitus on 1205. aasta paiku asutatud Dünamünde (läti k. Daugavgrīva) tsistertslaste klooster Riia lähistel, mille abtiks nimetab Albert tõenäoliselt 1205. aasta alguses Theoderichi.⁷⁴ Väina jõe suudmesse rajatud Püha Nikolause mäe klooster sai esialgsel kujul valmis ja mehitati munkadega 1208. aastal, kui kohale saabus tsistertslaste delegatsioon eesotsas Marienfeldi kloostri abti Florentiusega.⁷⁵ Dünamünde asutamisplaan pärines aga ilmselt juba 1200.–1201. aastatest, mil Theoderich võis alustada vastavaid läbirääkimisi Marienfeldi kloostriiga. Oma reisil Rooma 1203. aastal pühendas ta ilmselt oma plaanidesse Innocentius III, kes tõenäoliselt andis ettevõtmisele oma õnnistuse. Sama aasta sügisel arutati ordu üldkapiitlil Marienfeldi abti palvet asutada uus tütarklooster, mille all tuleb väga tõenäoliselt silmas pidada Dünamündet. Otsustati, et Altenkampi ja Altenbergi abtid uurivad hoolikalt asja ja vaatavad, kas koht on kloostriks sobilik.⁷⁶ Sellest nähtub, et Dünamünde

⁷⁰ Statuta, kd. 1, lk. 246 (1199/71): *Abbas de Luca qui veniens ad Capitulum remansit Divioni, Morimundum eat, et ibi stet ad mandatum abbatis Morimundi. De monacho ipsius qui dicitur gentibus praedicare, committitur abbati Campensi, ut diligenter inquirat et corrigat competenter.*

⁷¹ HCL VI.4, lk. 18.

⁷² Bertoldi kohta vt. B. U. Hucker. Die Zisterzienserabt Bertold, Bischof von Livland, und der erste Livlandkreuzzug. – Studien über die Anfänge der Mission in Livland, lk. 39–64. Vt. ka P. L. Feser. Bischof Berthold von Livland (1196–1198). – Freiburger Geschichtsblätter, kd. 52 (1964), lk. 101–128.

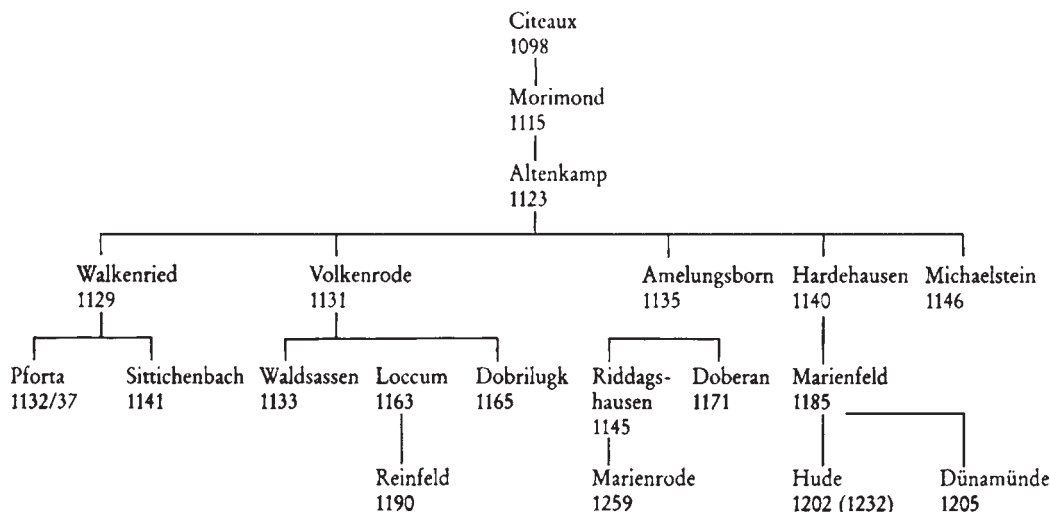
⁷³ Alberti kohta vt. G. Gnegel-Waitschies. Bischof Albert von Riga.

⁷⁴ Henrik mainib Dünamünde kloostri asutamist kahel korral, nii 1202. kui ka 1205. aastal, vt. HCL VI.2, lk. 17, IX.7, lk. 29. Korrektseks tuleb tõenäoliselt lugeda teine variant. Mõlemal puhul mainib ta kloostri abtina Theoderichi, ent kui 1203. (HCL VII.3, lk. 20) ja 1204. aastal (HCL VIII.2, lk. 24) nimetab ta teda veel *frater Theodericus*’eks, siis alates 1205. aastast juba abtiks. Dündamünde kloostri ajaloost vt. viimati L. Poelchau. Die Geschichte des Zisterzienserklösters Dünamünde bei Riga. Vt. ka W. Schmidt. Die Zisterzienser im Baltikum und in Finland. – Suomen Kirkkohistoriallisen Seuran Vuosikirja, nr. 29–30, 1939–1940. Helsinki, 1941, lk. 32–68.

⁷⁵ HCL XII.5, lk. 61. Henrik ei täpsusta Florentiuse kodukloostrit, ent väga suure täenäosusega oli tegemist Vestfaali piirkonnas asuva Marienfeldi kloostri kolmanda abtiga (1194–1211).

⁷⁶ Statuta, kd. 1, lk. 287 (1203/16): *Petitio abbatis Campi-Sanctae-Mariae de abbacia construenda, committitur abbatibus Campensi et Bergensi, qui accedentes ad locum diligenter inquirant et considerant, si locus ad abbatiam construendam sufficiat et quod invenerint sequenti Capitulo generali nuntient.*

Dünamünde kloostri põlvnemine. Allikas: B. U. Hucker. Die Zisterzienserabt Bertold, Bischof von Livland. – Studien über die Anfänge der Mission in Livland, toim. M. Hellmann. Sigmaringen, 1989, lk. 55 (mugandatud).

emakloostriks tuleb pidada Marienfeldi, mitte Pforte kloostrit, nagu on varasemas historiograafias enamasti arvatud.⁷⁷ Mõlemad kloostrid kuuluvad küll ühtoodi Morimond'i põlvnemisliini.

Dünamünde mungad ei elanud maisest elust isoleerituna, vaid pigem võib strateegilise asukohaga kloostrit pidada üheks Liivimaa misjoni tugipunktiks. Klooster oli sageli Saksamaalt tulevate uute risticõdijate esimene peatuspaik, samuti pakkusid mun-

gad rüütelite peavarju hiljemgi.⁷⁸ Henriku kroonika annab tunnistust, kuidas nii mõnigi Dünamünde munk lahkus kloostrist, et olla piiskopile abiks misjonitööl, nagu vend Segehard semgalite juures Mežotnes, või siis selleks, et otsida individuaalset lunastust, nagu üks anonüümne eremiit, kelle 1218. aastal tapsid saarlased.⁷⁹

Kuid lisaks Dünamünde munkadele sattus 13. sajandi alguses Liivimaale lühemaks või pikemaks ajaks mitmeid „hulkuvaid

⁷⁷ Vaidlus Dünamünde põlvnemise üle ulatub ajas kaugele ja pole tänini leidnud päris täielikku üksmeelt. Vt. F. von Keussler. Die Genealogie des Cistercienserklosters zu Dünamünde. – Mittheilungen aus dem Gebiete der Geschichte Liv-, Est- und Kurlands, kd. 14 (1890), lk. 111–128; F. Winter. Die Cistercienser des nordöstlichen Deutschlands, kd. 1, lk. 307–308; W. Schmidt. Die Zisterzienser im Baltikum und in Finnland, lk. 33–36; P. Johansen. Lipstadt, Freckenhorst und Fellin in Livland. Werk und Wirkung Bernhards II. zur Lippe im Ostseeraum. – Veröffentlichungen des Provinzialinstituts für Westfälische Landes- und Volkskunde, kd. 1, nr. 7 (1955), lk. 105–107; B. Jähnig. Die Anfänge der Sakraltopographie von Riga. – Studien über die Anfänge der Mission in Livland, lk. 140–141; H. Kunde. Das Zisterzienserkloster Pforte. Die Urkundenfälschungen und die frühe Geschichte bis 1236. Köln jt., 2003, lk. 240–244; L. Poelchau. Die Geschichte des Zisterzienserklosters Dünamünde bei Riga, lk. 11–12. Kõik tsistertslaste ordu üldajalood nimetavad tänini Dünamünde emakloostri traditsiooniliselt Pfortet. Tõsi, tuleb täpsustada, et Dünamünde klooster liikus tõenäoliselt 1230. aastatel oma emakloostri Marienfeldi alluvusest Pforte alluvusse, mille põhjustas kloostri laastamine semgalite ja kuralaste poolt 1228. aastal. Üleminekule aitasid kaasa tihedad sidemed Pfortega, mis olid tekkinud Dünamünde neljanda ja viienda abti, Theoderich II (1224–1226) ja Gottfried (1226–1228) ajal, kes mõlemad pärinesid Pforte kloostrist.

⁷⁸ Vt. nt. HCL XIV.5, lk. 76; vrd. HCL XI.8, lk. 56.

⁷⁹ Vt. HCL XXIII.4, lk. 157–58 ja XXII.8, lk. 152.

tsistertslasti”, kellest mõni on jätnud endast maha ka kirjalikke jälgi.⁸⁰ Läti Henrik kirjutab endisest Altzella kloostri mungast Fredericist, „kelle piiskop [Albert – M. T.] oli isand paavsti volitusele evangeeliumitööle võtnud”.⁸¹ Saarlased tapsid ta 1215. aastal jõhkralt Adja jõe kaldal. Heisterbachi Caesarius jutustab aga Hemmerode kloostri mungast Petrustest, kes „järgnes martüüriumi lootuses Liivimaa piiskopile Theoderichile, ilma oma abti loata. Theoderich oli saanud isand paavst Innocentiuselt volituse võtta endaga kaasa igauhe, kes soovis minna istutama Issand Seebaoti viinapuud barbarrahva keskele”. Caesarius, kes kirjutas selle loo tõenäoliselt 1221. aasta paiku, lisab: „See jumalamees on endiselt elus ja juhib oma abti käsul ühte kogudust Liivimaal, kus ta jutlustab ja ristib, õpetab paljusid sõna ja eeskujuga ning kinnitab neid usus.”⁸² Ühest paavst Honorius III kirjust 28. jaanuaril 1224 saab aga välja

lugeda, et vastu oma abti tahet oli misjonitööle Liivimaale suundunud Riddagshauseni kloostri prior.⁸³ Kõik need kolm näidet kinnitavad ilmekalt, et tsistertslaste üldkapiitlil 1209 väljendatud mure Liivimaa piiskoppide isetegevuse üle munkade värbamisel oli põhjendatud, nagu sedagi, et paavsti püsiv toetus lubas seda värbamispoliitikat edukalt jätkata.⁸⁴

Liivimaa tsistertslaste ajaloo kõige prominentsem ja mõjukam esindaja saabus Riiga 1211. aastal⁸⁵ – endine Lippe vabahärra Bernhard, nüüdne Marienfeldi kloostri munk.⁸⁶ Kuivõrd Bernhardist kujunes tsistertslaste võrgustiku üks olulisemaid sidekanaleid Liivimaaga, siis on põhjust tema isikul ja reisidel põgusalt peatuda. 1140. aasta paiku sündinud Bernhard pidi esialgu saama vaimulikuks, kuid vanema venna surm tegi temast Lippe perekonna pärija. 1163. aastal lõi Saksi hertsog Heinrich Lövi ta rüütliks ja Bernhard

⁸⁰ Vt. F. Winter. Die Cistercienser des nordöstlichen Deutschlands, kd. 1, lk. 250–252; K. Elm. *Christi Cultores et novelle Ecclesie plantatores*. Der Anteil der Mönche, Kanoniker und Mendikanten an der Christianisierung der Liven und dem Aufbau der Kirche von Livland. – Gli inizi del cristianesimo in Livonia-Lettonia, lk. 144–145; L. Poelchau. Die Geschichte des Zisterzienserklosters Dünaburg bei Riga, lk. 56–57; W. Bender. Bernhard II. zur Lippe und die Mission in Livland, lk. 166–167.

⁸¹ HCL XVIII.8, lk. 121; HLK, lk. 106.

⁸² Caesarius Heisterbacensis. *Dialogus miraculorum* [edaspidi DM] VIII.13, ed. J. Strange. Köln, 1851, 2 kd. (siin kd. 1, lk. 93): *Ita enim fervebat in Christi passione, ut spe martyrii Theodericum Episcopum Livoniae sequeretur, sine Abbatis sui permissione. Acceperat ille auctoritatem a domino Papa Innocentio, secum ducere omnes qui ire vellent ad propagandam vineam Domini Sabaoth in populo barbaro. Adhuc vir Dei vivit, et ex praecepto Abbatis sui parochiam in Livonia regit, ubi praedicat et baptizat, multosque tam verbo quam exemplo aedificat et in fide confirmat.*

⁸³ LUB I, nr. 58, vg. 60–61. Väärib rõhutamist, nagu eespool öeldud, et juba 1200. aastal oli Innocentius III kannustanud Riddagshauseni abti, et see lubaks oma munkadel minna jutlustama Liivimaa paganate vastu, vt. L. Arbusow. Römischer Arbeitberichte I, lk. 322, nr. 3.

⁸⁴ 1220. aastal andis paavst Honorius III taas loa vastsele Tallinna piiskopile Wesselinile kasutada tsistertslasti misjonitööle Eestimaal, vt. LUB I, nr. 49 and 50, vg. 53–54.

⁸⁵ HCL XV.1, lk. 88. B. U. Hucker on küll oletanud, et Henrik on siin eksinud ja tegelikult saabus ristisõdijate seltskonnas Liivimaale Bernhardi poeg Hermann, vt. B. U. Hucker. Kaiser Otto IV. Hannover, 1990, lk. 181.

⁸⁶ Lippe Bernhardi koloriitne isik jättis endast maha rohkeid kirjalikke jälgi, mida on paljud uurijad põhjendatult huviga uurinud. Hea sissejuhatus pakub hiljutine artiklikogumik: Lippe und Livland. Mittelalterliche Herrschaftsbildung im Zeichen der Rose, vt. sealt eriti W. Bender. Bernhard II. zur Lippe und die Mission in Livland, ja B. U. Hucker. ‘Fürst aller Christen Livlands’. Bernhard II. und sein Sohn Hermann zur Lippe’ (lk. 169–184). Varasemast ajast vt. esmajoones: E. Winkelmann. Des Magister Justinus Lippiflorum. Nebst Erörterungen und Regesten zur Geschichte Bernhard II. von der Lippe, des Abts von Dünaburg und Bischofs der Selonen. – Mittheilungen aus dem Gebiete der Geschichte Liv-, Ehst- und Kurlands, kd. 11. Riga, 1865, lk. 418–496; P. Scheffer-Boichorst. Herr Bernhard von der Lippe als Ritter, Mönch und Bischof. – Zeitschrift für vaterländische Geschichte und Althertumskunde, kd. 29 (1871), lk. 107–235; P. Johansen. Lippstadt, Freckenhorst und Fellin, *passim*; W. Goetz. Herr Bernhard II. von Lippe. – W. Goetz. Gestalten des Hochmittelalters. Personengeschichtliche Essays im allgemeinhistorischen Kontext. Darmstadt, 1983, lk. 272–289; U. Meier. Fast ein Heiliger. Bernhard II. zur Lippe. – Heiliges Westfalen. Heilige, Reliquien, Wallfahrt und Wunder im Mittelalter, toim. G. Signori. Bielefeld, 2003, lk. 79–110.

alustas uue senjööri käe all hiilgavat sõjaväelasekarjääri. 1184. aastal naasis ta lahingutandritelt koju ja põlistas ennast Marienfeldi tsistertslaste kloostris (1185)⁸⁷ ning Lippstadtis ja Lemgo linnade ühe asutajana. Bernhardi sooviks oli minna ristsõtta Pühale Maale, ent tõenäoliselt otsustas ta viimaks sõita 1198. aastal koos uue Liivimaa piiskopi Bertoldiga ristiretkele Liivimaale. Pärast Liivimaalt naasmist loobus ta ilmalikust elust ja pöördus millalgi enne 1200. aastat Marienfeldi kloostrisse mungaks.⁸⁸ Usutavasti oli pöördumise põhjuseks mingi jalahaigus, millest Bernhard vabanes, nagu kinnitab Läti Henrik, pärast otsust sõita 1211. aastal uuesti Liivimaale.⁸⁹ Tõenäoliselt oli selleks ajaks otsustatud Dünamünde abti Theoderichi nimetamine Eestimaa piiskopiks, nii et Bernhardist sai veel sama aasta kevadel tema järglane.⁹⁰ Kõrges eas Bernhard (ligemale 70-aastane!) asus niisiis juhtima kloostrit, mille emakloostri ta oli ise asutanud. Bernhard jäi Liivimaale paiksaks vaid paariks aastaks, ent ei elanud seal vaikset mungaelu, vaid osales aktiivselt uue koloonia allutamisel. 1213. aasta suvel sõitis ta Saksamaale värbama uusi ristsõdijaid ja misjonäre. Tagasi Riiga jõudis ta alles 1217. aastal, et osaleda suurel sõjakäigul Sakalas-

se.⁹¹ Järgmisel aastal lahkus Bernhard uuesti Liivimaalt, ta külastas tõenäoliselt Rooma kuuriat ja peatus seejärel pikemalt Saksamaal ning Hollandis. 1218. aastal pühitses Utrechti piiskop Otto – tema enda vanim poeg! – Bernhardi Zemgale piiskopiks, mis lõpetas tema karjääri tsistertslasena. Seejärel põikas Bernhard korra uuesti Liivimaale, et naasta 1220. aastal taas Saksamaale. Ürikud tõendavad Bernhardi mitmeid peatuspunkte Põhja-Saksamaal 1220.–1222. aastal. Oma uude piiskopkonda pöördus tagasi ta ühes suure hulga ristsõdijatega 1223. aasta alguses.⁹² 29/30. aprillil 1224 suri Bernhard ligemale 85-aastasena tõenäoliselt oma piiskopiresidentsis Mežotnes. Tema surnukeha maeti Dünamünde kloostrisse.⁹³

Dünamünde ei jäänud aga viimaseks tsistertslaste tugipunktiks Liivimaal. Tõenäoliselt 1230. aasta paiku hakati Tartu piiskopkonda Amme jõe suudmesse Kärknasse (saksa k. Falkenau) rajama teist tsistertslaste kloostrit.⁹⁴ Esialgsed (ilmselt puidust) hooned said oletatavasti valmis 1233. aastal, kui kloostrisse saabus esimene munkade kogukond Pforte emakloostrist. Ent juba aasta hiljem rüüstas kloostris venelaste sõjaretk.⁹⁵ Sellele vaatamata esialgselt plaanist ei loo-

⁸⁷ Marienfeldi kloostris asutamisest ja Bernhardi rollist vt. P. Leidinger. Die Gründung der Zisterzienser-Abtei Marienfeld 1185 und ihre Stifter. Zur politischen Situation der Jahre 1177–1186 in Westfalen. – Westfälische Zeitschrift, kd. 135 (1985), lk. 181–238.

⁸⁸ Viimasele tähtsusele annab mõningast alust 1200. aasta tsistertslaste üldkapiitli otsus, mis ei luba ühel ennast tahtlikult vigastanud Marienfeldi kloostris mungal saada preestriks pühitsetud, v. a. paavsti loal. Pole võimatu, et tegu on Lippe Bernhardiga. Vt. Statuta, kd. 1, lk. 259 (1200/54): *Monachus Sanctae-Mariae in Walfalia qui seipsum incidit, in assumptis ordinibus, non ministret, nec ad altiores promoveatur, nisi de mandato Summi Pontificis*.

⁸⁹ HCL XV.4, lk. 92. Vt. ka P. Scheffer-Boichorst. Herr Bernhard von der Lippe, lk. 180; U. Meier. Fast ein Heiliger, lk. 83.

⁹⁰ 1211. aasta mais nimetatakse Bernhardit ühes ürikus veel *frater*’iks, sama aasta juunis on tema tiitlik aga juba *abbas*, vt. LUB I, nr. 20, vg 24–25 (siin vg. 25) and nr. 18, vg. 25–27 (siin vg. 27).

⁹¹ HCL XXI.1–4, lk. 140–44.

⁹² HCL XVII.1, lk. 193. Bernhardi reise kohta vt. F. G. von Bunge. Livland, die Wiege der Deutschen Weihbischöfe, lk. 19–27, L. Poelchau. Die Geschichte des Zisterzienserklosters Dünamünde, lk. 29–33.

⁹³ Bernhardi surma kohta vt. L. Poelchau. Bernhards zur Lippe Lebensende (1224) und seine Darstellung im „Lippiflorum“. – Zeitschrift für Ostmitteleuropa-Forschung, kd. 51, nr. 2 (2002), lk. 253–258.

⁹⁴ Vt. W. Schmidt. Die Zisterzienser im Baltikum und in Finland, lk. 131–151. Viimati vt. H. von zur Mühlen. Falkenau. – Lexikon des Mittelalters, 9 kd. München, 2003, kd. 4, vg. 239–240; K. Altkoa. Kärkna klooster. – Eesti arhitektuur, toim. V. Raam, 4. kd. Tallinn, 1993–1999, kd. 4, lk. 80–81; M. Viia. La mission des cisterciens en Livonie. – Mille anni sicut dies hesterna... Studia in honorem Kalle Kasemaa, toim. M. Lepajõe, A. Gross. Tartu, 2003, lk. 194–203 (siin lk. 197–198); K. Markus. Misjonär või mõisnik. Tsistertslaste roll 13. sajandi Liivimaal. – Acta Historica Tallinnensia, kd. 14 (2009) (ilmumas).

⁹⁵ H. Hildebrand. Livonica, vornämlich aus dem 13. Jahrhundert, im Vatikanischen Archiv. Riga, 1887, nr. 21 [28].

butud, sest on teada, et 1240. aastatel tegutses klooster taas ning ümbritseti tõenäoliselt veel enne sajandi lõppu paksu kivimüüri. Kuigi Kärkna kloostri tegevuse kohta 13. sajandil puuduvad meil täpsemad andmed, tuleks osutada kõnekale muustrile, mis joonistub tsistertslaste kloostrite rajamisest Liivimaal: uus konvent rajati uue piiskopkonna võimukeskuse juurde. Nii nagu Dünamünde klooster kerkis piiskop Alberti toetusel Riia katedraali lähedusse, asutati Kärkna klooster vastse Tartu piiskopi Hermann (surn. pärast 1248) algatusel tema võimujärje ligidale. See muster on vastuolus tsistertslaste üldise ideoloogiaga, mis soosis pigem linnadest ja võimukeskustest eemaldumist, kuid mitte väga erandlik võrdluses teiste Ida- ja Põhja-Euroopa piirkondadega. Tsistertslaste tihedatest sidemetest piiskopivõimuga annab kinnitust seegi, et märkimisväärne osa uue kristliku koloonia esimestest piiskoppidest pärines valgete munkade ridadest: juba jutuks olnud teine Liivimaa piiskop Bertold (1196–1198), esimene Eestimaa piiskop Theoderich (1211–1219), esimene Zemgale piiskop Bernhard (1218–1224), ent samuti esimene Saaremaa piiskop Gottfried (1227–1234)⁹⁶

ja taanlaste poolt pärast Theoderichi surma uueks Eestimaa piiskopiks Tallinnas nimetatud Wesselin (1219–1227[?]).⁹⁷ Selles ei tuleks aga tingimata näha tsistertslaste erilisi võimuambitsioone, vaid pigem tõsiasja, et 12. sajandi lõpus–13. sajandi alguses oli tsistertslaste ordu ainus rahvusvaheline munagordu, kes suutis vajadusel mehitada kõrgeid võimalikke ameteid kristlaskonna piirialadel ja omas paavsti täielikku toetust.⁹⁸

Kuid see ülevaade tsistertslaste tegevusest Liivimaal poleks täielik, kui me ei peatuks lühidalt veel ühel värvikal isikul, kelle lühiajaline, ent mõjukas viibimine Liivimaal tegi temast olulise informandi tsistertslaste võrgustikus. Pean silmas Aulne-sur-Sambre'i tsistertslaste kloostri munka Baudouini, kes saabus 1230. aasta juulis Riiga paavst Gregorius IX viitselegaadina.⁹⁹ Kuivõrd siinse artikli seisukohast pole oluline süveneda tema visiidi keerulistesse tagamaadesse ja tagajärgedesse, siis mainigem vaid, et Liivimaale jõudis Baudouin San Nicola in carcere Tulliano kardinaldiakoni Otto (surn. u. 1250) palvel, keda paavst oli volitanud lahendama piiskop Alberti surmale 1229. aastal järgnenud võimutuli.¹⁰⁰ Baudouini esmast tegevust

⁹⁶ Gottfried oli Pforte kloostri endine prior, kes sattus Liivimaale tõenäoliselt 1225. aastal Modena Guglielmo delegatsiooni liikmena. Vt. viimati H. Kunde. Das Zisterzienserkloster Pforte, lk. 245–246; T. Kala. Über das Schicksal des Bistums Ösel-Wiek. – Saare-Lääne piiskopkond. Bistum Ösel-Wiek, toim. Ü. Paras. Haapsalu, 2004, lk. 181–183.

⁹⁷ HCL XXIII.2, lk. 156. Henrik täpsustab, et tegemist oli taanlaste kaplaniga, mille all võib ilmselt mõista, et Wesselin oli Theoderichi kaplan. Andmeid Wesselini kohta on väga vähe, tema seosele tsistertslastega viitavad paavst Honorius III kirjad (LUB I, nr. 49 ja 50, vg. 53–54), lisaks tuvastas F. Benninghoven, et 1196. aastal on nimetatud Wesselini-nimelist munka Marienfeldi kloostri; väga võimalik, et tegemist ongi hilisema Eestimaa piiskopiga, kelle Theoderich Liivimaale misjonitööle värvas, vt. F. Benninghoven. Der Orden der Schwertbrüder, lk. 158, viide 24. Wesselin kaob allikatest 1227. aasta alguses, mil on fikseeritud, et ta pühitses vahemikus 28. jaanuar–6. veebruar 1227 Heisterbachi tsistertslaste kloostri mitu altarit. Vt. F. G. von Bunge. Livland, die Wiege der Deutschen Weibbischöfe, lk. 34. Eesti ajaloolane Artur Vassar on oletanud Wesselini Eesti päritolu, tuues peamiseks põhjenduseks tema nime, mis kordub kahe tõenäoliselt eesti soost vasalli nimes Taani hindamisraamatus (*Liber census Daniae*), vt. A. Vassar. Esimese Tallinna piiskopi päritolust. – Keel ja Kirjandus 1970, nr. 1, lk. 30–34.

⁹⁸ Viimasest kõneleb seegi, et piiskop Alberti ja Mõgavendade ordu tülid kasutasid paavstid sageli vahemeestena tsistertslasti, nii nt. Innocentius III 1213. aastal (LUB I, nr. 27, vg. 34–35 = FHLMA, kd. 1, nr. 74, lk. 59) ja Honorius III 1222. aastal (FHLMA, kd. 1, nr. 98, lk. 75).

⁹⁹ Allikad Baudouini tegevuse rekonstrueerimiseks Liivimaal on võrdlemisi napid ja ühekülgsed, olulisemate katsete seast vt. F. Winter. Die Cistercienser des nordöstliche Deutschlands, kd. 1, lk. 254–260; G. A. Donner. Kardinal Wilhelm of Sabina, lk. 159–163; P. Johansen. Die Estlandliste des Liber census Daniae, lk. 702–733; F. Benninghoven. Der Orden der Schwertbrüder, lk. 269–301; W. Urban. Baltic Crusades, 2. tr. Chicago, 1994, lk. 163–168; A. Selart. Livland und die Rus', lk. 126–138; A. Selart. Balduin von Alna, Dänemark und Rußland. Zur politischen Geschichte Livlands in den 1230er Jahren. – Acta Visbyensia (ilmumas).

¹⁰⁰ Vt. H. Hildebrand. Livonica, vornämlich aus dem 13. Jahrhundert, nr. 13, lk. 34–36.

kroonis edu, ent juba 1231. aasta suvel puhkesid Kuramaa uute valduste küsimuses tülid piiskopi ja ordu vahel, nii et Baudouin pidi põgenema peitu Dünamünde kloostri. Järgmiseks sõitis ta aga Rooma ja hankis endale 1232. aasta alguses paavstilt täieõigusliku legaadi volitused Liivimaal ja ümberkaudsetel aladel.¹⁰¹ Lisaks lubati talle Roomas Zemgale piiskopikoht ja Kuramaa valdused. 1233. aastal pöördus Baudouin uuesti Liivimaale. Õige pea pörkus ta aga Mõõgavendade ordu vastasseisule, kes ei olnud nõus loovutama oma Kuramaa valdusi. Baudouinil puudus samuti Riia uue piiskopi Nicolause toetus, nii et sisuliselt oli ta jäänud kahe valitseva jõu vahele. Baudouini missioon kukkus lõplikult läbi 1234. aasta veebruaris, kui tema vastastel õnnestus korraldada Baudouini tagasikutsumine ja Modena Guglielmo ennistamine uueks legaadiks.¹⁰² Olles esitanud Roomas oma kaebused paavstile, pöördus Baudouin seepeale tagasi Aulne'i. 1240. aasta paiku liitus ta Konstantinoopoli keisri Baudouin II õukonnaga, kes tänutäheks kinkis talle Verissa piiskopitooli, kus tõenäoliselt ta 1243. aastal suri.

Küsigem aga selle ülevaate lõpetuseks, kui võrd oli Liivimaa tsistertslaste kogukond integreeritud rahvusvahelisse tsistertslaste võrgustikku? Kui me loeme ordu üldkapiitli statuute, siis annavad need põhjust oletada, et kontaktid teiste kloostritega ei olnud väga intensiivsed. 1217. aastal sätestati üldkapiitlil, et Kreeka, Liivimaa ja Norra kloostreid peavad emakloostrid visiteerima vaid igal kolmandal aastal, mitte aga iga aasta, nagu nägi ette tavaline kord. Samas otsustati, et nende piirkondade abtid on kohustatud üldkapiitlist Cîteaux's võtma osa vaid igal viiendal aastal.¹⁰³ Kahjuks ei luba säilinud dokumendid otsustada ei selle

üle, kui sageli Dünamünde ja hiljem Kärkna abtid üldkapiitlile jõudsid, ega sellegi üle, kas emakloostrite visitatsioon toimus kirjeldatud korra alusel. On aga põhjust oletada, et nendest reeglitest peeti kinni, sest kaebusi Liivimaa abtide puudumise üle üldkapiitlilt, nagu ka visitatsioonide hooletusse jätmisest, ordu üldkapiitli statuudid ei sisalda.

Kuid Liivimaa tsistertsaslased ei käinud ainult üldkapiitli kogunemistel, vaid nende reisirid hõlmasid 13. sajandi alguses mitmeid piirkondi Saksamaal ja Madalmaades. Nagu oli eespool jutuks, veetsid nii Theoderich kui ka Lippe Bernhard suure osa oma misjonärikarjäärist väljaspool Liivimaad.¹⁰⁴ Nendel reisirid toimuski kõige intensiivsem teabevahetus ordukaaslastega, mis jättis endast mitmeid jälgi tsistertslaste jutustavatesse allikatesse, nagu ma järgmiseks võtan näidata.

Artikkel on valminud ETF grandi 7129 toel.

(Järgneb)

Marek Tamm

(1973)

Lõpetanud Tartu Ülikooli ajaloo osakonna (1998). Magistrikraadi kaitsnud Pariisis *Ecole des Hautes Etudes en Sciences Sociales*'is (1999), doktorikraadi Tallinna Ülikooli Ajaloo Instituudis (2009). Kultuuriteaduste dotsent TLÜ Eesti Humanitaarinstituudis ja keskajauuringute teadur TLÜ Ajaloo Instituudis. Peamised uurimisvaldkonnad: Eesti ja Euroopa ajalugu 12.–13. sajandil, ajalookirjutuse ajalugu ja teooria.

¹⁰¹ LUB I, nr. 115, vg. 152–153.

¹⁰² H. Hildebrand. *Livonica*, vornähmlich aus dem 13. Jahrhundert, nr. 18–19, lk. 38.

¹⁰³ Statuta, kd. 1, lk. 468 (1217/14): *De abbatiis quae sunt in Graecia, Livonia et Norvegia provideant patres abates ut ad minus in anno tertio visitentur. Abbates autem anno quinto veniant ad Capitulum generale*. Kui Norra puhul tuleb ainsaks põhjuseks pidada geograafilist kaugust, siis Kreeka ja Liivimaa puhul tõenäoliselt ka ebastabiilset olukorda. Kreeka kaasuse kohta vt. E. A. R. Brown. *The Cistercians in the Latin Empire*, lk. 110–111.

¹⁰⁴ Nii Theoderichi kui ka Bernhardi reiseid võimalikult täpne rekonstrueerimine vääriks omaette uurimistööd, mida siinkohal ei ole võimalik ette võtta. Esmaseid andmeid pakub G. G. von Bunge. *Livland, die Wiege der Deutschen Weibischöfe*, vastavalt lk. 15–19 ja 19–27.